

RASISMI

OPPEJA, ASENTEITA, TOIMINTAA JA SEURAUKSIA

Rasismi oli pitkään varsin vaiettu aihe suomalaisessa yhteiskunnassa. Rasismia käsittelevä tutkimuskin on ollut vähäistä aina 1990-luvulle saakka (Suomen Akatemia 1999; Työministeriö 1999; Liebkind 2000). Yleinen ajattelutapa lienee ollut se, että koska Suomessa ei ole paljon maahanmuuttajia eikä suuria etnisiä vähemmistöjä, täällä ei ole rasismiakaan. Ilmiöistä, joista monissa muissa maissa on puhuttu rasismina, on Suomessa keskusteltu esimerkiksi syrjintänä, muukalaispelkona tai suvaitsemattomuutena. Maahanmuuttajia käsittelevässä tutkimuksessa rasismia kysymyksiäkin on käsitelty, mutta rasismia ei ole määritelty tutkimuksen kohteeksi tai ilmiöitä ei ole nimetty rasismiksi.¹ Suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset, samoin kuin tarve osallistua kansainväliseen keskusteluun, edellyttävät kuitenkin sitä, että Suomessakin voidaan keskustella rasismista. Rasismia on myös hyvin vaikea vastustaa, jos sitä ei haluta tai osata tunnistaa ja nimetä.

1. Esimerkiksi Suomessa vuosina 1980–1993 tehdyn siirtolaisuus- ja pakolaistutkimuksen kartoituksessa (Domander 1993) rasismia ei ole tutkimusten aihepiirin mukaisessa luokittelussa mainittu lainkaan. Laaja suomalaisen muuttoliike- ja etnisyystudkimuksen kartoitus (Työministeriö 2004) ei sekään tarkastele rasismia tutkimusta omana aihepiirinään, eikä mainitse rasismia keskeisten tutkimustarpeiden listassa.

Keskustelu rasismista Suomessa tyrehtyy varmasti, jos rasismi Suomessa rinnastetaan esimerkiksi toisen maailmansodan aikaiseen natsismiin tai Etelä-Afrikan apartheidpolitiikkaan. Suomessa rasismi voi vaikuttaa merkityksettömältä myös verrattaessa erilaisten etnisten vähemmistöjen määriä ja asemaa muihin maihin. Tällaiset vertailut eivät auta ymmärtämään suomalaisessa yhteiskunnassa vaikuttavaa rasismia, sillä rasismilla on aina paikalliset erityispiirteensä ja tilanteeseen, aikaan ja paikkaan sidotut ilmenemismuotonsa (Hall 1980, 63; 1992, 14; Miles 1994; Wade 2002, 124).² Erilaiset rasismien määritelmät ovat rantautuneet Suomeen lähinnä ulkomaisen tutkimuskirjallisuuden avulla. Jo tästä syystä on Suomessakin tarpeellista tutustua ulkomaiseen rasismien tutkimukseen.

Maahanmuuttajien määrän kasvu 1990-luvulta alkaen ja erityisesti suomalaisen yhteiskunnan reaktiot siihen herättivät keskustelun rasismista Suomessa. Viranomaiset sekä monet järjestöt alkoivat 1990-luvulta lähtien reagoida näihin keskusteluihin ja niiden taustalla oleviin tapahtumiin kuten syrjintään ja avoimen rasistiseen toimintaan.³ Myös rasismia koskevan tutkimuk-

2. Vertaileva rasismien tutkimus on silti perusteltua. Sen avulla saamme kattavamman kuvan erilaisista ilmiöistä, joista puhutaan rasismina. Vertailuja hankaloittaa kuitenkin se, että jo suhtautuminen käsitteeseen rasismi, kuten myös sanalle annettavat merkitykset, vaihtelevat maittain (esim. Gingrich 2004; vertailevan rasismien tutkimuksen muista ongelmista esim. Bovenkerk & Miles & Verbunt 1991). Eri Euroopan maissa dokumentoidusta rasismista kertovat esimerkiksi Euroopan unionin rasismien ja muukalaisvihan seuranakeskuksen raportit (esim. EUMC 2003; 2005). EU on koonnut yhteen myös tutkimustietoa esimerkiksi rasismista mediassa eri jäsenmaissa (Ter Wal 2002).

3. Viranomaisten ja järjestöjen reaktioista rasismiin ks. esim. Pakolais- ja siirtolaisuusasiain neuvottelukunta 1994; Opetusministeriö 1997; Sisäasiainministeriö 1997; Työministeriö 1997; 1998; 2001; Ulkoasiainministeriö 2004; IOM 2003; Seppälä 2003; Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta 1999; Yhdenvertaisuuslaki 2004.

sen määrä alkoi kasvaa. Tutkimuksissa rasismia on tunnistettu niin suomalaisten asenteissa kuin arjen toiminnassa.⁴ Suomalainen media näyttää harvoin olevan avoimen rasistinen, mutta rasismia ruokkivat stereotyypit, tietynlaiset puhe- ja esitystavat, sen sijaan ovat yleisiä muita kansoja ja kulttuureja käsittelevissä uutisissa.⁵ Erityisen vakavina rasismin tuottamat ongelmat näytettyvät niissä tutkimuksissa, joissa lähtökohtana ovat olleet maahanmuuttajien ja etnisiin vähemmistöihin kuuluvien kokemukset.⁶

On perusteltua tarkastella suomalaisessa yhteiskunnassa esiintyvää rasismia ilmiönä, jolla on yhteys 1990-luvulta kasvaneeseen maahanmuuttoon. Tapa ymmärtää ja hahmottaa rasismi nimenomaan toisen maailmansodan jälkeisiin muuttoliikkeisiin kiinnittyneenä ilmiönä on ollut yleinen läntisessä Euroopassa niin tutkimuksessa, poliittisissa keskusteluissa kuin mediassakin (Norman 2004, 206). Tämä voi kuitenkin synnyttää mielikuvan, että rasismi olisi ymmärrettävä yhteiskunnan monikulttuuristumisen seuraukseksi. Artikkelini pyrkii kyseenalaistamaan tällaista ajattelutapaa. Esittelen seuraavassa erilaisia tapoja

4. Kielteisistä ja rasistisista asenteista maahanmuuttajia kohtaan ks. esim. Jaakkola 1995; 1999; Suurpää 2002; Talib 1999, 214–246; Virrankoski 1994; 2001. Rasismista rikollisuutena, syrjintänä ja ihmisten eriarvoistavana kohteluna Suomessa ks. esim. Hilden-Paajanen 2005, 31–32; Makkonen 2000; Puuronen 2001; Shakir & Tapanainen 2005; Sisäasianministeriö 2001; Simola & Heikkinen 2003; Streng 2003.

5. Rasismista ja eri kansoja ja kulttuureita koskevista esitystavoista suomalaisessa mediassa ks. esim. Harinen & Heikkilä & Hyvönen 2001; Horsti 2000; Jerman 2004; Leppänen 2000; Männistö 1999; Raittila 2002; 2004; Rossi 2003, 180–224.

6. Maahanmuuttajien kokemuksia rasismista Suomessa ovat tutkineet esimerkiksi esim. Harinen 2003; Hautaniemi 2001; 2004; Huttunen 2002; Jasinskaja-Lahti & Liebkind 1997; Jasinskaja-Lahti & Liebkind & Vesala 2002; Liebkind 2000; Pohjanpää & Paananen & Nieminen 2003, 65–77; Sabour 2003; Vesala 2002; Ylänkö 1997.

määritellä rasismia ja pohdin erilaisten määrittelytapojen käytökelpoisuutta keskusteltaessa rasismista Suomessa ja rasismin paikallisista ilmenemismuodoista. Koska lähtökohtani on nykyinen suomalainen yhteiskunta, sivuutan monet muissa yhteyksissä käyttökelpoiset rasismin määritelmät ja ilmiön jäsentämistavat. Pysin ennen kaikkea tarjoamaan erilaisia näkökulmia siihen, miten Suomessa voitaisiin puhua rasismista.

Rasismeja

Rasismi yleistyi käsitteenä vasta 1930-luvulla, aluksi fasistien lanseeraamana positiivisena oppina, joka pian muuttui näitä oppeja ja fasistien ja natsien toimintaa kuvaavaksi kriittiseksi käsitteeksi (Sollors 2002, 98).⁷ Rasismin eri määritelmien kattava esittely edellyttäisi laajaa katsausta rasismin tutkimuksen historiaan, mitä en tee tässä artikkelissa.⁸ Rasismin tutkimusta tehdään useilla eri tieteenaloilla ja samalla tieteenalarojoja rikoen. Tämä kertoo ilmiön moniulotteisuudesta (Goldberg & Solomos 2002, 1). Rasismia määritellään paitsi tutkimuksessa, myös monissa muissa yhteyksissä: arkipuheissa, mediassa, politiikassa ja lainsäädännössä.⁹ Rasismiksi kutsutaan puhetavasta riippuen paitsi aatteita ja asenteita, myös toimintaa ja toiminnan seurauksia.

7. Esimerkiksi Saksassa ja Itävallassa rasismia käsitteenä kartetaan edelleen, koska sen ajatellaan viittaavan ennen kaikkea tai ainoastaan natsien oppeihin ja toimintaan (Gingrich 2004).

8. Rasismin tutkimuksen eri vaiheista ja suuntauksista ks. esim. Essed & Goldberg 2002; Goldberg & Solomos 2002; Mac an Ghaill 1999; Miles 1994; Rex & Mason 1986; Solomos & Back 1996.

9. Rasismia ja syrjintää käsittelevästä lainsäädännöstä Suomessa ks. IOM 2003; Seppälä 2003 sekä Yhdenvertaisuuslaki. Vuonna 2004 voimaan astunut yhdenvertaisuuslakia sovelletaan tietyin rajoituksin myös etnisen alkuperän perusteella tapahtuvaan syrjintään.

Ulkomaisessa tutkimuskirjallisuudessa rasismia on määritelty niin monin tavoin, että määritelmiä on epäilty olevan yhtä paljon kuin rasismin tutkijoitakin (Jenkins 1997, 82). Eri tieteenaloilla on esitetty kunkin tieteenalan omista lähtökohdista tuotettuja kysymyksenasetteluja ja siten rasismin määritelmiä. Sosiologi, aatehistorian tutkija ja politiikan tutkija kysyvät eri asioita kuin psykologi, kasvatustieteilijä, kielen- tai kirjallisuuden tutkija. Myös tieteenalojen sisällä ja niiden välillä vaikuttaneet suuntaukset – puhutaanpa niistä paradigmoina, perinteinä tai vain keskusteluina – ovat tuoneet uusia tapoja jäsentää ja nimitä rasismia. Uusia näkökulmia ja suuntauksia rasismin tutkimukseen ovat antaneet erityisesti feministinen tutkimus ja kulttuurintutkimus sekä näissäkin vaikuttava jälkikoloniaalinen teoria (Rattansi 1994, 33–35). Ne ovat herättäneet keskustelua esimerkiksi tutkimuksen poliittisista ulottuvuuksista ja tuoneet uusia tapoja tarkastella eroja ja erojen tuottamista. Feministinen tutkimus on tuonut rasismin tutkimukseen kysymykset sukupuolen ja ”rodun” yhteen kietoutumisesta ja ruumiillisuuden merkityksistä (esim. Ahmed 2000; Bhavnani 2001; Collins 1991; Rothenberg 2001; Vuorela 1999). Rasismin psyykkisiä ja subjekteja rakentavia ulottuvuuksia sekä tiedostamattoman osuutta näissä on selitetty erityisesti psykoanalyttisen suuntauksen käsitteiden ja keskustelujen avulla (Ahmed 2003; Cohen 2002; Fanon 1986; Rattansi 1994, 33–34 ja 72–74). Uusien kysymyksenasettelujen mukana uudet suuntaukset ovat samalla tuottaneet vaatimuksia laajentaa rasismin määritelmiä.

Rasismin määritelmät vaihtelevat myös sen mukaan, kuinka laajaa teoriaa rasismista ne pyrkivät rakentamaan. Suppeitten määritelmien mukaan rasismiksi ymmärretään vain tietynlaiset opit, kuvitelmat ja asenteet sekä niihin selvästi sitoutunut toiminta. Rasistiseksi saatetaan määritellä esimerkiksi toiminta, joka on ”aina tietoista vihamielistä toimintaa, jonka tarkoituksena on tuottaa vahinkoa” (Jasinskaja-Lahti, Liebkind & Vesala

2002, 29). Tällainen määritelmä ei huomioi sitä, että myös ihmiset, jotka sanoutuvat irti rasismista, saattavat tiedostamattaan uusintaa rasistisia ajattelutapoja ja toimia tavoilla, jotka tuottavat rasismia. Tavallisessa arkipuheessa teemme ja uusinamme rajanvetoja, joilla oikeutamme tai vähintään normalisoimme rasistisia asenteita ja käytäntöjä (Myers & Williamson 2001, 4). Tahattomallakin rasismilla on sekä materiaaliset että symboliset seurauksensa (Hall 2002, 453; Miles 1994, 66). Tästä syystä pelkät asennetutkimukset eivät riitä rasismien tunnistamiseen. Määritelmät, joissa rasismiksi katsotaan vain tietoinen toiminta, sulkevat tarkastelusta myös esimerkiksi institutionaalisen rasismien. Insituutioiden toimintaa ja niiden toiminnan seurauksia ei kuitenkaan voi ennustaa tai selittää vain yksilöiden tarkoituksia tutkimalla (ks. Wieviorka 1995, 77; Harrison 1995, 65).

Laajimmat rasismien määritelmät ovat yrityksiä rakentaa laajaa teoriaa rasismista: sen taustalla vaikuttavista ideologioista, erilaisista ilmenemismuodoista sekä rasismien seurauksista (ks. esim. Miles 1993; 1994; Wieviorka 1995). Rasismi ilmenee ja saa omat erityispiirteensä aina joissain tietyissä sosiaalisissa, taloudellisissa ja poliittisissa olosuhteissa. Rasismia, kuten muitakin yhteiskunnallisia ilmiöitä, selitettäessä olisi tästä syystä huomioitava paitsi ilmiöiden historiallisuus myös tarkasteluhetkellä vallitsevat yhteiskunnalliset suhteet (Hall 1980; Gullestadt 2004, 186). Näiden eri ulottuvuuksien yhdistämiseen on rasismintutkimuksessakin käytetty paljon diskurssin käsitettä. Huomio kiinnitetään erilaisiin ja erityisesti vallitseviin puhe- ja esitystapoihin, diskursseihin, ja niitä muovaaviin valtasuhteisiin.¹⁰ Eri-

10. Käytän diskurssin käsitettä tässä laajana, yleisen tason käsitteenä, jolla voidaan viitata ”sekä merkitysjärjestelmiin että niiden strukturoimaan tai niiden puitteissa tulkittuun toimintaan tai kokonaisuun instituutioihin” (Alasuo-tari 1993, 55). Diskurssi voidaan ymmärtää analyysin avulla tunnistettavaksi (vrt. Vuori 2001, 81) ”verrattain eheäksi merkityssuhteiden kokonaisuudeksi,

laisissa puhetoissa erotellaan ja arvotetaan ihmisiä ja ihmisryhmiä eri tavoin sekä samalla tuotetaan ja uusinnetaan ajatuksia ihmisten välisistä eroista. Rasismien diskursiivista luonnetta korostavassa tutkimuksessa erotteluja tarkasteltaessa huomioon otetaan paitsi se, mihin rajoja vedetään (esim. ihonväri, kansallisuus) ja minkälaisia ryhmiä noilla rajanvedoilla muodostetaan (esimerkiksi ”me ja muut”, ”valkoiset” ja ”ei-valkoiset”, ”suomalaiset ja ulkomaalaiset”), myös erotteluista rakentuvat hierarkiat (Anthias 2002, 278). Jotkut puhuvat asettavat ”valkoiset” ”ei-valkoisia” paremmaksi, toiset saattavat sulkea tietynlaiset ihmiset jonkin yhteisön, esimerkiksi suomalaisten, ulkopuolelle (tästä ks. Ruuska tässä kirjassa). Näin diskurssit rakentavat sosiaalista todellisuutta ja tuottavat samalla eriarvoisuutta.

Rasismien käsitteellä voidaan siis viitata sekä erilaisten puhe- ja esitystapojen (ideologiseen) sisältöön että niiden vaikutuksiin (Miles 1994, 76). Ideologisilla sisällöillä tarkoitetaan yleensä rotuoppeja tai muita kansoja, kulttuureja ja ihmisryhmiä koskevia yleistäviä ja kielteisiä ajattelutapoja. Näistä esitystavoista puhutaan usein rodun ja toiseuden (ks. Löytty tässä kirjassa) diskursseina. Ne sekä mahdollistavat että rajoittavat sitä, millä tavalla näemme jonkin tietyn aiheen (Hall 1999, 98): eri kansat, toiset ihmiset tai itsemme. Kun joku asia ”ei ole valkoisen miehen hommaa” tai jokin tavara on ”neekerimalli” jostakin, olemme tekemisissä rasismien kanssa, vaikka emme pystyisi yksilöimään sen kohteita tai osoittamaan sen välittömiä seurauksia.

Rasismia käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa tutkimuksen kohdetta on usein rajattu ja samalla määritelty rasismia myös erilaisin etuliittein. Yksilöiden harjoittama ja yksilöihin koh-

joka rakentaa todellisuutta tietyllä tavalla” (Suoninen 1999, 21). Rasismista diskursseina ja rasistisista diskursseista ks. esim. Wetherell & Potter 1992; Hall 1999, 77–137; Miles 1994; Mirón & Inda 2000; Van Dijk 1998, 2002a ja 2002b; Reisigl & Wodak 2001.

distuva rasismi on eroteltu institutionaalisesta rasismista, yhteiskunnan rakenteisiin vakiintuneesta ja niissä vaikuttavasta rasismista (ks. Miles 1994, 124–128; Rattansi 1994, 62). Käsitteellä arkipäivän tai arjen rasismi viitataan ihmisten jokapäiväisiin rasismin kokemuksiin erilaisissa arjen vuorovaikutustilanteissa, koetaanpa ne yksilöiden tai instituutioiden tuottamiksi (esim. Essed 1990; 2002; Puuronen 2001; Simola & Heikkinen 2003). Tietoinen tai tarkoituksellinen rasismi erotellaan toisinaan tahattomasta rasismista (esim. Ridley 1995). Avoin tai ilmirasismi ja sen vastakohtana piilorasismi ovat jo arkipuheeseenkin vakiintuneita ilmauksia.

Suomalaiseen arkipuheeseen on vakiintunut myös sellaisia ”rasismeja”, joita rasismin tutkijan näkökulmasta ei pitäisi nimittää rasismiksi lainkaan. Yleisin näistä on ”ikärasismi”, jossa rasismi korvaa sanaa syrjintä. Syrjintä on kapea ja usein myös harhaanjohtava määritelmä rasismille. Kaikki syrjintä, esimerkiksi ikään perustuva, ei välttämättä kytkeydy rasismiin. Kyse ei ole rasismista välttämättä edes silloin, kun syrjintä kohdistuu niihin ihmisiin, jotka yleensä joutuvat rasismin kohteiksi. Jos kaikkea syrjintää aletaan nimittää rasismiksi, on mahdotonta eritellä niitä syrjiviä käytäntöjä, joiden taustalla on ihmiskunnan erottelu ”rotuihin” tai etnisyyksiin. Ihmisten asettaminen erilaiseen asemaan on joskus perusteltuakin. On kuitenkin eri asia kieltää vaikkapa äänestäminen tai autolla ajo iän perusteella, kuin evätä nämä oikeudet vetoamalla ihonväriin. Jos kutsumme kaikkea eriarvoistavaa toimintaa rasismiksi, emme voi puuttua tällaisiin epäkohtiin.

Biologian ja kulttuurin vastakkainasettelu

Erialaisten rasismien erotteluihin ja määrittelyihin on usein otettu lähtökohdaksi se, katsotaanko erontekojen perustuvan biologiaan ja perimään vai kulttuurieroihin. Käsitteiden biologi-

nen rasismi (esim. Modood 1997), vanha rasismi, klassinen rasismi (esim. Büchi 1996) ja tieteellinen rasismi (esim. Isaksson & Jokisalo 1999; Isaksson 2003) avulla on nimetty niitä ajattelutapoja, aatteita, oppeja ja ideologioita, joissa eri ihmisryhmien välisten erojen selitetään kiinnittyvän perimään ja biologiaan. Ihmisryhmät eli näiden oppien mukaan rodut on yleensä vielä määritelty eriarvoisiksi (ks. Isaksson & Jokisalo 1999; Rothman 2003). Isossa-Britanniassa ja Ranskassa levisi 1980-luvulla ajatus, ettei rasismien määritelmiä tulisi rajata vain rotuoppeihin ja niihin vetoavaan toimintaan (Büchi 1996, 151). Käsitteiden uusi rasismi (Barker 1981), differentialismi (Taguieff, ks. Büchi 1996) ja kulttuurinen rasismi (esim. Modood 1997) avulla viitataan sellaiseen rasismiin, jossa eronteot kiinnittyvät ennemminkin kulttuuriin kuin biologisiin eroihin.

Rasismien tutkija Paul Gilroy (1992, 188) muistuttaa, että jo ennen niin sanotun tieteellisen rasismien vahvistumista sanaa rotu käytettiin hyvin samalla tavoin kuin nykyään käytetään käsitettä kulttuuri. Monet rasismien tutkijat ovatkin kyseenalaistaneet biologia–kulttuuri tai rotu–kulttuuri -jaottelun mielekkyyden rasismien tutkimuksen lähtökohtana (esim. Miles 1993; Rattansi 1994; Durrheim & Dixon 2000; Wade 2002; Hall 2003). Ensinnäkin puhe vanhasta ja uudesta rasismista johtaa helposti ajatukseen, että uusi olisi tullut vanhan tilalle. Rotuoppeihin sisältyvät ajatukset eivät kuitenkaan ole hävinneet eikä myöskään niihin vetoava rasismi, vaikka sellaista rasismia hillitsevätkin lainsäädäntö ja erilaiset poliittisen korrektiuden vaatimukset. Toiseksi on vaikeaa määrittellä, milloin ihmiset puheissaan ja teoissaan viittaavat biologisiin ja milloin taas kulttuuriin eroihin (Wade 2002). Kulttuuriset, yhtä lailla kuin biologisetkin, erot voidaan kuvitella ja esittää ikään kuin luonnollisina ja muuttumattomina (Miles 1993, 100).

Biologia–kulttuuri -erottelujen mielekkyyttä voidaan kritioida myös siksi, että käytännöissä kulttuurierot kiinnitetään

yleensä ”tietyn näköisiin” ihmisiin. Lisäksi biologisina pidettyjen erojen, kuten ihonvärin, havaitseminen ja merkityksellistäminen on myös kulttuurisidonnaista (Rastas 2002). Michel Wieviorkan mukaan vastakohta-asetelmien (kulttuuriseen eroon vs. biologiseen eroon pohjautuva rasismi) sijaan olisi osuvampaa puhua rasismiin kahdesta aina läsnä olevasta ja osin yhteen kietoutuneesta logiikasta, joista toisessa painottuu erilaisuus, toisessa epätasa-arvo (Wieviorka 1995, 78, 119–120; ks. myös Hall 2003, 255). Rasistisissa diskursseissa ja käytännöissä on aina vedottu kulttuurieroihin ja kulttuurierot saavat niissä omat merkityksensä. Tästä syystä on vaikea tehdä ehdottomia rajoja käsitteiden etnisyys ja rotu (tai ”rotu”) välille (Sollors 2002, 102).

Biologia–kulttuuri -erottelun sijaan rasismiin tutkimuksessa on alettu puhua essentialistisista eli luonnollistavista ja olemuksellistavista ajattelu- ja toimintatavoista (Werbner 1997; Wade 2002; Razack 1998, 156–170; vrt. Hacking 1999, 16–18). Rasismiksi voidaan näin luonnehtia valta- ja alistussuhteita tuottavia ajattelu-, puhe- ja toimintatapoja, joissa jonkun yksilön tai ryhmän (oletettu tai väitetty) ominaisuus, olipa se biologinen tai kulttuurinen, esitetään olemukselliseksi ja muuttumattomaksi (Werbner 1997). Asioiden esittäminen biologiseksi tai muutoin muuttumattomiksi, ”luonnolliseksi”, on aina ollut keskeinen rasismiin strategia, jolla on pyritty oikeuttamaan eriarvoistava kohtelu. Tästä syystä rotuoppien kyseenalaistaminen on ollut yksi rasismiin tutkimuksen ja rasismiin vastustamisen keskeisimpiä pyrkimyksiä. Se, että ihmiskunta olisi jaettavissa eri rotuihin biologisten ominaisuuksien ja perimän pohjalta, on tieteessä kyseenalaistettu jo vuosikymmeniä sitten (esim. UNESCO 1969; Rothman 2003; Lévi-Strauss 2004). Tämä ei kuitenkaan ole hävittänyt rasismia eikä myöskään rodun käsitettä.

Rotupuhe Suomessa

Rasismista on vaikea puhua viittaamatta rotuoppeihin.¹¹ Rasis-
milla tarkoitetaan usein nimenomaan vanhoihin rotuoppeihin
perustuvia erontekoja sekä näihin kytkeytyvää toimintaa. Eri-
laisten ihmisrotujen olemassaoloa sekä niiden keskinäisiä eroja
ja eriarvoisuutta perustelemaan pyrkinyt niin kutsuttu vanha
tai tieteellinen rasismi on vaikuttanut vahvasti suomalaistenkin
maailmankuvaan ja ihmiskäsityksiin. Rasismin aatehistoriaa
tutkinut Pekka Isaksson (2003, 55) esittää, että rasismi ”tai ai-
nakaan sen teoreettinen, ’tieteellinen’ muoto, ei juurtunut Suo-
meen”, mikä hänen mukaansa kuitenkin kertonee ”enemmän-
kin loukkaantumisesta ja harmistumisesta ulkomaalaisten ro-
tututkijoiden väitteisiin suomalaisten rodullisesta alkuperästä
kuin rotuajattelun ja/tai rasismin periaatteellisesta torjumi-
sesta” (emt., 56). Kun 1700-luvun lopulta alkaen aina 1900-lu-
vun alkupuolelle asti muut eurooppalaiset pyrkivät määrittele-
mään suomalaiset ei-eurooppalaiseksi ja siten alempiarvoiseksi
roduksi, suomalaiset esittivät vastareaktion omat perustelunsa
eurooppalaisuudelleen ja ”valkoisuudelleen” (Halmesvirta 1990;
Kemiläinen 1998). Suomalaisten eurooppalaisuus oli 1900-luvun
alkuvuosikymmeninä näin neuvoteltu, ja samalla hyväksytty ja
vakiinnutettu ”rodullisetninen arvottava järjestys” (Ruuska 2002,
66–71).

Suomalaisen yhteiskuntatieteen klassikossa, Heikki Warik-
sen teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* (1952) ”rodulli-
sesti yhtenäisen” Suomen kansan kerrotaan edustavan kahta ”val-
koisen suurrodun” toisilleen läheistä alarotua. Waris esittää, että
”maassamme on ainoastaan kolme, lukumäärältään ja merkityk-
seltään aivan mitättömän pientä rodullista vähemmistöä”, joik-
si hän nimeää lappalaiset, mustalaiset ja juutalaiset. Wariksen

11. Rotu-sanan etymologiasta ks. Reisigl & Wodak 2001, 2–5.

mukaan ”Suomen kansalle rodullisesti täysin vieraita ovat mustalaiset ja juutalaiset”, joista ensin mainitut ovat ”edelleen suomalaisen yhteiskunnan ’probleemilapsia’”. (Emt., 23–24; ks. myös Ruuska 2004a, 211.) Reilut kymmenen vuotta myöhemmin ilmestyneessä *Yhteiskuntatieteiden käsikirjassa* (1964), jonka toimituskuntaan Wariskin kuului, luvussa *Rotusuhteita Suomessa* (Vehmas 1964, 569) esitellään samat ryhmät suunnilleen samansisältöisesti. Toisaalla samaisessa teoksessa (Sariola 1964, 564–569) rotuopit kuitenkin kyseenalaistetaan ja sana rotu ehdotetaan korvattavaksi etnisen ryhmän käsitteellä (emt., 565). Rodun käsite säilyi silti yleisenä ilmauksena, ja se esiintyi usein myös eräänlaisena synonyymina sanoille kansa tai heimo.

Rotuoppeihin perustuvat käsitykset ihmiskunnasta ja Suomen kansasta ovat siis olleet luomassa pohjaa sille, millaisina muut kansat tai rodut, kuten tuolloin ajateltiin, esitettiin. Nämä muut eivät olleet pelkästään kaukaisia, maapallon toisella puolella eläviä kansoja vaan myös suomalaisten keskuudessa eläviä ryhmiä, kuten romanit ja saamelaiset. Rotuoppeja myös sovellettiin Suomessa esimerkiksi fyysisen, mittaavan antropologian tutkimusprojekteissa (Kemiläinen 1998; Isaksson 1996) sekä laajamittaisissa ”vajaakykyisten” steriloinneissa, joiden taustalla olivat rotuhygienian vaatimukset (Mattila 1999; Waris 1952, 43). Rotuopit olivat vahvasti läsnä opetuksessakin. Vielä 1960-luvulla suomalaiset koululaiset lukivat koulukirjoja, joiden mukaan ihmiskunta on jaettavissa eri rotuihin ja joissa tietyt rodut esitettiin muita huonompina ja henkisiltä ominaisuuksiltaan vajaavaisina (Paasi 1998). Rasismien sävyttämät esitystavat ovat vaikuttaneet myös suomalaisessa taiteessa eri ihmisryhmiä eri tavoin arvottavissa stereotyyppisissä kuvaustavoissa (Kortelainen 2002).

Voidaan siis sanoa, että suuri osa nykyajan suomalaisista on kasvanut kulttuurissa, jossa vanhat rotuopit ovat olleet rakentamassa käsityksiä eri kansoista ja kulttuureista. Näiden ”ei-

meikäläisiä” määrittävien diskurssien rakentama kulttuurinen muistimme on samanaikaisesti ”kestävä ja jatkuvasti uudistuva” (Raittila 2004, 306). Sieltä otetaan käyttöön ja sen avulla rakennetaan uudelleen tiettyjä ajattelumalleja ”sekä tietoisten että tiedostamattomien tekojen – ennen muuta puhetekejen – tuloksena” (emt., 306) siitakin huolimatta, että ajatus ihmisrotujen olemassaolosta ja eriarvoisuudesta on virallisesti hylätty. Se ”kulttuurinen lausumien arkisto” (emt., 306), johon eri kansoja ja ihmisryhmiä koskevat opit, myytit ja käsitykset ovat pitkän ajan kuluessa kerääntyneet, ei ole helposti purettavissa.

Vaikka käsitettä rotu käytettäisiinkin Suomessa ensisijaisesti viittaamaan edellä kuvaamiini oppirakennelmiin, on sillä nykyaikana toinenkin merkitys, johon viitatessani sijoitan käsitteen lainausmerkkeihin.¹² Yhteiskuntatieteissä käsite ”rotu” viittaa yleisesti sosiaalisissa ja kulttuurisissa käytännöissä rakentuneisiin ryhmiin, joiden määrittelyssä ja joihin asemoitumisessa ihmisten fyysisillä ominaisuuksilla, kuten ihonvärillä, on myös merkitystä. Keskeisiä ovat kuitenkin noiden ryhmien keskinäiset suhteet ja erilaiset yhteiskunnalliset asemat. (Bulmer 1986, 55.) Monissa yhteiskunnissa, erityisesti englanninkielisissä maissa (vrt. Gingrich 2004), ”rotu” nimenomaan sosiaalisena kategoriana on hyväksytty termi paitsi tutkimuskirjallisuudessa, myös ihmisten arkipuheessa. ”Rodut” ovat sekä muiden tuottamia kategorioita että alistettujen ryhmien rasismien kokemusten synnyttämiä kollektiivisia identiteettejä, joita tarvitaan rasismien vastustamiseen (Britton 1999). Siten se, ettei ”roduista” puhuta, saatetaan tulkita yritykseksi kieltää rasismien olemassaolo. On esi-

12. Sijoittamalla käsite ”rotu” lainausmerkkeihin halutaan yleensä korostaa sitä, että ”rodut” ovat sosiaalisissa käytännöissä rakennettuja kategorisointeja. Lainausmerkkien käyttö saattaa myös kuvata tietynlaista kiusaantuneisuutta, jota kirjoittajat tuntevat joutuessaan käyttämään termiä, jolla on niin vahva historiallinen painolasti. Näistä syistä sijoitan itsekin ”rodun” lainausmerkkeihin.

tetty, että jos ”roduista” ei puhuta tai jos niistä puhutaan väärillä nimillä kuten etnisyyksinä, rasismien kysymykset häivytetään pois näkyvistä (Bashi 1998; Takeuchi & Gage 2003) ja pahimmillaan rasismien annetaan vain rehoittaa (Cowlshaw 2000, 101). ”Rodun” käsitteen karttaminen rasismien tutkimuksessa on vaikeaa myös siksi, että suuri osa ulkomaista, erityisesti englanninkielistä, rasismien tutkimusta käyttää sanaa rotu tai ”rotu”.

Suomalaisessa tutkimuksessa, kuten myös viranomaispuheessa, on pitkälti omaksuttu muiden Pohjoismaiden tavoin (Hervik 2004, 149; Motsieloa 2003, 12) näkemys, jonka mukaan roduista ei pitäisi puhua lainkaan. On ajateltu, että puhumalla sen sijaan etnisistä ryhmistä tai vähemmistöistä ei uusinneta rasismien taustalla olevia oletuksia ihmisroduista. ”Rodun” käsitteen karttaminen, tai joidenkin tutkijoiden mukaan suoranaisten sensurointi (esim. Cowlshaw 2000) aiheuttaa kuitenkin ongelmia, joita ei voida ratkaista korvaamalla ”rotu” käsitteellä etninen ryhmä tai etninen vähemmistö (esim. Thornton & White-Means 2000). Raja käsitteiden ”rotu” ja etnisyyden välillä on aina ollut hyvin liukuva. Kuten edellä totesin, rotupuheella on saatettu viitata ensisijaisesti kulttuurieroihin. Esimerkiksi venäläisiä pidettiin 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella usein nimenomaan rotuna (Karemaa 1998, 11). Vastaavasti etnisyydellä on vaikea viitata yksinomaan kulttuurieroihin, koska ”yhteinen alkuperä” kuitenkin ymmärretään yhdeksi etnisyyden keskeiseksi osatekijäksi (ks. Huttunen tässä kirjassa). Etnisyys ja ”rotu” eivät siis ole selvärajaisia käsitteitä. ”Rotu” on kuitenkin etnisyyttä vahvemmin sidoksissa rasismien kysymyksiin (esim. Bashi 1998; Werbner 1997, 248), jo käsitteen historiankin vuoksi.

Suomessa ei tehdä virallisia tilastoja tai muita luokituksia ”rodun” tai etnisen alkuperän perusteella.¹³ Sama käytäntö on

13. Henkilötietolain 11 pykälän mukaan arkaluonteisten henkilötietojen käsittely on kielletty. Arkaluonteisina pidettävien tietojen listassa ensimmäi-

esimerkiksi muissa Pohjoismaissa. Rotupuhe ei silti ole täysin hävinnyt suomalaisten arjesta. Esimerkiksi mediassa puhutaan toisinaan rotulevottomuuksista eikä ole harvinaista, että erinäköisistä ihmisistä puhutaan ”eriroutuisina” ihmisinä.

”Rotu” – ja miten se tehdään

”Rodut”, rasismien tuottamat kategoriat ja niihin asemoitumisen kriteerit, ovat siis historiallisia, aikaan, paikkaan ja tilanteisiin sidottuja. Tämä käy hyvin ilmi tarkasteltaessa sitä, miten ja millaisiin ”rotuihin” ihmisiä on eri maissa eri aikoina jaoteltu.¹⁴ Kuvastaessaan sitä, minkälaisia jakoja rasismi on jossain yhteiskunnassa tuottanut, rotukategorioita voidaan ajatella eräänlaisiksi merkityskartoiksi, joita tutkimalla voimme yrittää tunnistaa ja analysoida rasismia jossain tietyssä yhteiskunnassa (Rastas 2005). Maissa, joissa ”rodun” diskurssi on muutettu vastarinnan diskurssiksi (Miles 1994, 108), rotukäsitteen käyttöä ja rotuluokitteluja on puolustettu toteamalla, että vähemmistöjen aseman parantaminen edellyttää alistettujen ryhmien nimeämistä ja tiedon keräämistä niiden asemasta yhteiskunnassa (Kertzer & Arel 2002, 4). Esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Isossa-Bri-

senä ko. laissa mainitaan ”rotu tai etninen alkuperä”. Poikkeukset arkaluonteisten tietojen käsittelykiellosta esitetään lain seuraavassa pykälässä (Henkilötietolaki 1999).

14. ”Rotujen” perustalle rakennetuista luokitteluista esimerkiksi Yhdysvalloissa ks. Grieco 2002; Martin & Yeung 2003; Petersen & Petersen 1986, 751–753; Thornton & White-Means 2000; Isossa-Britanniassa Britton 1999, 136–137; Latinalaisessa Amerikassa ks. Warren & Twine 2002; Kiinassa ks. Dikötter 2002. Maissa, joissa ”roduista” puhumista ei katsota korrektiksi, etenkin arkipuheessa rodullistavaa kategorisointia tuotetaan paljon ns. etnonyymien avulla, eli sellaisten sanojen avulla, jotka viittaavat etnisyyteen, sekä sanojen ulkomaalainen tai maahanmuuttaja avulla (esim. Gullestad 2004; Rastas 2005).

tanniassa erilaisissa tilastoissa käytetty rotumuuttuja on mahdollistanut eri väestöryhmien eriarvoisuuden osoittamisen vaikkapa työmarkkinoilla (esim. Blackwell 2003) tai terveydenhuoltopalveluissa (esim. Mark ym. 2003). Näin on myös voitu perustella esimerkiksi oppilaitosten kiintiöitä ”rotuvähemmistöille” (*racial minorities*) ja muita vähemmistöjen aseman parantamiseen tähtäviä toimia.

Vaikka rotuluokittelujen ja tilastointien käytölle löytyy myös perusteita, rotukäsitteen inhimillistämisperikymykset eivät ole onnistuneet (Cravins 1997, 242). ”[H]allitsevassa asemassa olevien ryhmien merkityskartoilla on taipumusta tulla koko kulttuurin käyviksi tavoiksi luokitella ja järjestää todellisuutta” (Lehtonen 1996, 25). Siksi ”valkoinen” on normi, jota valtakulttuuri ei edes mainitse. Uutisissa, elokuvissa, kaunokirjallisuudessa ja muissa kulttuurituotteissa mainitaan ihonväri, jos kyseessä on ”musta” urheilija, poliisi, sisäkkö, mies tai nainen. ”Valkoinen” on perusolettamus. Vain ”ei-valkoiset” puhuvat valkoisista, tai, kuten monet suomalaiset romanit, valkolaisista. Tämä on ehkä helpommin ymmärrettävissä suomalaisessa ”valkoisessa maisemassa” (Huttunen 2002, 119, 130) kuin yhteiskunnissa, joissa erilaiset ”ei-valkoiset” voivat yhdessä muodostaa jopa väestön enemmistön. Se, että havaitsemme erilaisten ihonvärien olemassaolon, ei vielä ole rasismia. Rasismissa on kyse siitä, että jotkut diskurssit ohjaavat havaintojamme ja sitä, miten merkityksellistämme ja arvotamme eroja ihmisten ja ihmisryhmien välillä. Se, että näemme toiset ihmiset ”valkoisiksi” ja toiset ”värillisiiksi”, ei siis johdu yksin katseen kohteena olevien ihmisten ihonväristä (Rastas 2002, 8–10). Rasismi on muovannut näkemisen ja esittämisen tapoja niin, että ”valkoinen”, länsimainen ja eurooppalainen, toimii ikään kuin itsestään selvästi normina, josta muut ovat poikkeus, ”värillisiä” (esim. Rossi 2003, 180–224). Valkoisuuden normin purkaminen onkin ollut yksi rasismin vastustamisen strategia ja ”valkoisuuden” tutkimisesta on tullut uusi

kiinnostuksen kohde ja oma suuntauksensa (*whiteness studies*) rasismin tutkimukseen.¹⁵ Kuten muutkin rodullistetut kategoriat, myös ”valkoisuus” on sosiaalisesti ja kulttuurisesti tuotettua ja määriteltyä, ja sen kriteerit ja merkitykset ovat vaihdelleet eri aikoina ja eri paikoissa.

Jako ”valkoisiin” ja ”ei-valkoisiin” on säilynyt niin sanotuissa länsimaissa kuitenkin keskeisenä luokittelukriteerinä, vaikka raja näiden kahden kategorian välillä on aina ollut epätarkka. ”Valkoisilla” tarkoitetaan yleensä länsimaalaisia, eurooppalaisia ja heidän jälkeläisiään; ”ei-valkoisiksi” määrittyvät (pääosin) kaikki muut. Erilaisissa kulttuurituotteissa, esimerkiksi mainonnassa, on yhä tapana merkitä ei-länsimaalaisuus ja ei-suomalaisuus ”ei-valkoiseksi” tunnistettavalla keholla (Rossi 2003, 180–224).

Yhdysvalloissa ilmauksen *one drop rule* (yhden pisaran periaate) avulla viitataan siihen, että jos henkilön yhdenkin esi-isän tai -äidin tiedetään olevan ”ei-valkoinen”, hänet kategorisoidaan ”ei-valkoiseksi”. Vaikka yksilön ulkonäkö ei ole merkityksetön asia rodullistavassa kategorisoinnissa, ei se siis yksin määritä yksilön ”ihonväriä” ja asemaa. Ryhmät, joiden ei katsota – tai hyväksytä – olevan eurooppalaista alkuperää, on useimmissa yhteiskunnissa vielä luokiteltu erilaisiin alakategorioihin, joiden asemat suhteessa muihin ryhmiin ovat vaihdelleet. Selvärajaisten luokitusten määrittäminen on osoittautunut mahdottomaksi, ja vielä vaikeampaa on ollut sijoittaa ihmisiä erilaisiin luokkiin (Kertzer & Arel 2002). Luokitusten laatijoiden työtä ei ole helpottanut sekään, että ihmiset ovat itse saaneet määritellä sen, mihin luokkaan tai kategoriaan he kuuluvat (Grieco 2002). Esimerkiksi rotu- ja etnisyyssuokitteluja sisältäviin kyselyihin vastanneista monet sijoittavat itsensä luokkaan

15. Ns. *whiteness studies* -kirjallisuudesta ks. esim. Bonnet 1997; 1998; Dyer 1997; Frankenberg 1993; Hage 2000; hooks 1992; Ignatiev & Garvey 1996; Ware 1992; 2002.

”muu”. Toisinaan taas samat yksilöt ovat eri vuosina sijoittaneet itsensä eri kategorioihin. Rodun käsitteen ongelmat eivät siis rajoitu sen historialliseen taakkaan. Käsite on ongelmallinen ja kritisoitu myös silloin, kun sillä viitataan rasismien seurauksena syntyneisiin sosiaalisiin ja kulttuurisiin ryhmittelyihin ja identiteetteihin (Miles 1994, 103–109; Wieviorka 1995, 34; Martin & Yeung 2003, 538–540).

Robert Miles (1994, 109) tiivistää rotukäsitteen ongelmat toteamalla, että kriittistä tutkimusta kaipaava käsite on muutettu analyttiseksi välineeksi ja ”se mikä pitäisi selittää ja representoida yhteiskunnallisena prosessina, rekonstruoidaan yhteiskunnalliseksi tosiasiaksi, jolla sitten selitetään muita yhteiskunnallisia tosiasioita” (myös Martin & Yeung 2003, 539; Loveman 1999, 905). Rasismissa on aina kyse ihmisten luokittelemisesta: erojen tuottamisesta ja merkityksellistämistä – sekä useimpien määritelmien mukaan myös erotteluja seuraavasta eriarvoisuudesta. Milesin mukaan huomio olisi tästä syystä kiinnitettävä niihin prosesseihin, joissa ”rotuja” tuotetaan. Näihin prosesseihin hän viittaa käsitteellä rodullistaminen. Rodullistamisessa on Milesin (1994, 109–114) mukaan kyse prosesseista, joissa todellisille tai oletetuille biologisille tunnusmerkeille annetaan arvottavia merkityksiä ja samalla rakennetaan sosiaalisia suhteita näiden merkityksenantojen varassa (ks. myös Hall 1997).

Eri kansoja ja kulttuureita, ”meitä ja muita”, ”valkoisia ja ei-valkoisia” määrittävien erojen merkityksellistamisellä on pitkä historia. Kauan säilynyt mutta ajan mukana uusia piirteitä saanut rodun diskurssi on luonut kulttuurisen arkiston, josta ihmiset ammentavat merkityksiä tietoisesti tai tiedostamattaan. Rodullistamisprosesseissa nämä merkitykset kiinnitetään joihinkin ihmisiin. Rasistisissa esitystavoissa ”rotu” ei ole aina eksplisiittisesti näkyvässä. Se on usein läsnä lähinnä oletuksissa eri kansoista, niihin kuulumisen määräytymisestä ja niiden olemuksesta (Miles 1993, 100). Ilmiötä on luonnehdittu myös etnisyy-

den rodullistamiseksi (esim. Hall 2003, 257; Mahtani 2002, 71). Hyvin monenlaiset erot voidaan essentialisoida eli esittää ikään kuin luonnollisina ja muuttumattomina, ja – aina tarvittaessa – kääntää jotakuta vastaan.

Käsite rodullistaminen on sekin saanut monia erilaisia määritelmiä (ks. Miles 1994, 109–114; Mac an Ghaill 1999, 14 viite 2). Lisäksi sen epätäsmällisen luonteen, tai käytön, on katsottu vähentävän sen käyttökelpoisuutta rasismien tutkimuksessa (esim. Goldberg & Solomos 2002, 4). Se on kuitenkin suunnannut tutkimusta kyseenalaistamaan valmiita luokitteluja ja ohjannut kysymään, miten kategorioita (rotuja tai ”rotuja”) uusinnetaan ja tuotetaan. Miten – erilaisin vai samanlaisin kriteerein – luonnehdimme ja arvioimme eri ihmisryhmiä? Kohtelemmeko ihmisiä eri tavoin sen mukaan, kuinka he sijoittuvat rasismien tuotamiin kategorioihin?

Rasismi seurauksina

Arjen kohtaamistilanteissa toisen erilaisuus, ”rotu”, siis tunnistetaan ja samalla tuotetaan monilla tavoilla: katseilla, tavoilla määritellä eri ihmisryhmiä erilaisten kriteerien avulla, erilaisella kohtelulla, mukaan ottamisella tai poissulkemisella, etuoikeuksilla tai oikeuksien eväämisellä ja äärimmäisissä tapauksissa väkivallalla. Mitä eri asioita seuraa siitä, että ihmisiä luokitellaan ”valkoisiksi” tai ”värillisiksi”? Miten nämä seuraukset ovat erilaisia eri ryhmille? Miten ne ilmenevät yksilötasolla? Miten ne ovat muovanneet kulttuuriamme ja miten ne vaikuttavat eri instituutioiden toimintaan? Miten rasismi on ajan mukaan muovannut yhteiskunnallisia suhteita? Näitä kysymyksiä ei ole juuri käsitelty niin, että lähtökohtana olisi ollut suomalainen yhteiskunta.

Michel Omin ja Howard Winant'n (2002, 135) mukaan rodullistamisprosesseja voidaan luonnehtia rasismiksi vasta sil-

loin, kun ne tukeutuvat essentialistisiin kategorisointeihin ja tuottavat ryhmien välisiä alistussuhteita. Erilaisten valta- ja alistussuhteiden, kuten myös kategorisointien essentialistisuuden (ks. Wade 2002) toteen näyttäminen on usein kuitenkin vaikeaa. Koska rasismi on paitsi moraalisesti myös lainsäädännössä tuomittua, ihmiset pääsääntöisesti kieltävät toimintansa rasisistisuuden. Yksilötasolla ”en ole rasisti, mutta...” on Suomessakin tuttu hokema. On myös muistettava, etteivät rassistiset asenteet välttämättä välity ihmisten toimintaan. Erilaisista instituutioista lienee vielä vaikeampi löytää toimijoita, jotka tunnistaisivat ja toteaisivat toiminnassaan mahdollisesti vaikuttavan rasismin. Toisinaan rasismin läsnäoloa tai vaikutusta ei haluta myöntää, koska pelätään, että rasismin olemassaolon myöntäminen tulkitaan rasismin hyväksymiseksi. Asian tunnistaminen omassa tai muiden toiminnassa on kuitenkin eri asia kuin sen hyväksyminen.

Rasismin värittämät yhteiskunnalliset suhteet eivät ole koskaan tasa-arvoiset, ja yksilötasolla rasismin seuraukset voivat olla erittäin traagisia. Rasismin motivoimia viharikoksia ja häirintää on Suomessakin jatkuvasti. Ne kohdistuvat ensisijaisesti ihmisiin, joiden ei katsota olevan ”juuriltaan suomalaisia” (vrt. Ruuska 2004b), mutta toisinaan myös niihin henkilöihin, joiden katsotaan puolustavan ”ei-meikäläisiä” tai liittoutuneen ”ei-meikäläisten” kanssa. Suomessakin esimerkiksi rasismistä kirjoittaneet toimittajat ovat joutuneet rasisistisen väkivallan uhreiksi (Harinen, Heikkilä & Hyvönen 2001, 168). Häirintää ovat kohdanneet myös esimerkiksi maahanmuuttajien suomalaiset puoliset ja maahanmuuttajien parissa työskentelevät henkilöt. Vaikka rasismin erilaisten ilmenemismuotojen voidaan ajatella tuottavan eriarvoisuutta ja heikentävän erityisesti ”ei-valkoisiksi” luokiteltujen asemaa, rasismin vaikutukset ulottuvat tavalla tai toisella aina koko yhteiskuntaan. Pienetkin rasisistiseksi julistautuvat ryhmät voivat vaikeuttaa muiden elämää monin ta-

voin. Joensuun skinit ja heidän vaikutuksensa kaupungissa asuvien – tai asuneiden – maahanmuuttajien arkeen on tästä ikävä esimerkki (ks. Puuronen 2001; Sabour 2003). Joensuun tapahumat ovat esimerkki myös siitä, miten rasismien vahvistuminen jossain yhteisössä koskettaa lopulta koko yhteisöä, ei ainoastaan niitä, joiden ajatellaan olevan ensisijaisia rasismien uhreja. Esimerkiksi Joensuussa rasististen nuorten näkyvä toiminta velvoitti paikalliset ihmiset osallistumaan keskusteluun rasismista, kehittämään erilaisia tapoja ehkäistä rasismia ja myös puhdistamaan kaupungin tahraantunutta mainetta.

Rasismi voi vaikuttaa myös silloin, kun toimijoina ovat niin sanotut tavalliset ihmiset, jotka eivät halua olla rasisteja (Gingrich 2004, 161; Wetherell & Potter 1992, 93). Ihmisiä voidaan kohdella eri tavoin myös hyvin tarkoituksellisesti, mutta kohtelu voi silti olla seurauksiltaan eriarvoistavaa, rodullistavaa ja rasismia tuottavaa (Harrison 1995, 65). Erilaisissa palvelutehtävissä toimivat ihmiset ovat yleensä sisäistäneet asiakkaiden tasavertaisen kohtelun keskeiseksi osaksi ammattitieteenkseen. Siitä huolimatta eri maissa tehtyjen tutkimusten mukaan esimerkiksi sosiaali- ja terveyspalveluissa etnisiin vähemmistöihin kuuluvat ovat kokeneet saaneensa, ja joidenkin kriteereiden mukaan kiistämättä saaneetkin eriarvoista ja huonompaa luokiteltavaa palvelua (esim. Mark ym. 2003; Ridley 1995). Sen taustalla ei välttämättä ole työntekijöiden tietoisia syrjiviä asenteita, vaan opittu taipumus luokitella ihmisiä heidän ihonvärinsä, kulttuurinsa tai syntyperänsä mukaan. Nuo luokittelut tuottavat erilaisia oletuksia, jotka sitten saattavat ohjata ihmisten toimintaa ikään kuin huomaamatta. Yksilöiden ja instituutioiden toiminta voi siis asemoida ihmisiä epätasa-arvoisesti silloinkin, kun kyse ei ole tietoisesta tai julkilausutusta rasismista. Palaan vielä tähän kysymykseen.

Vaikka asennetutkimukset yksin eivät riitä rasismien tunnistamiseen, asenteidenkin tutkiminen on silti tärkeää. Toiminta-

tapojen muuttaminen edellyttää tietoa ihmisten toiminnan taustalla olevista näkemyksistä.¹⁶ Vaikka toteaisimme jotkut asenteet tai teot rasistisiksi, yksilöitä ei välttämättä kannata nimetä rasisteiksi. Rasismin vastustamisen näkökulmasta on usein poliittisesti ja strategisesti viisaampaa pyrkiä tunnistamaan ja nimeämään rasistista toimintaa kuin lähteä luokittelemaan erilaisia toimijoita rasisteiksi tai rasistisiksi. Jos nimeäisin rasistiksi jokaisen, joka esimerkiksi puheessaan uusintaa rotuajattelua käyttämällä ihmisistä luonnehdintoja ”valkoiset” tai ”mustat”, joutuisin nimeämään itsenikin rasistiksi. On myös eri asia todeta, että esimerkiksi koulu- tai poliisilaitoksessa on (myös) rasismia kuin julistaa nämä instituutiot rasistisiksi. Jälkimmäinen strategia todennäköisesti tuottaa helposti sellaisen puolustautumisen vaatimuksen, joka vaikeuttaa muutosten edellyttämää oman toiminnan ja siinä vaikuttavan rasismin tarkastelua ja tunnistamista.

Kun jonkun yksilön tai instituution toimintaa luonnehditaan rasistiseksi, voidaan tällaisille näkemyksille edellyttää perusteluja. Tuolloin keskustellaan jo siitä, millaiset asiat tulee tai voidaan määritellä rasismiksi – ja siitä millainen toiminta tekee jostakusta rasistin. Onko rasisti esimerkiksi henkilö, joka tietoisena toimintansa mahdollisista seurauksista levittää vaalikampanjassaan virheellistä tai yksipuolista tietoa ja turvautuu muukalaisvihamieliseen populismiin? Entä onko rasisti taitei-

16. Eniten julkisuutta Suomessa ovat saaneet Magdalena Jaakkolan asennetutkimukset (1995; 1999; Suomessa tehdyistä asennetutkimuksista ks. myös Forsander 2002, 64–69). Vaikka erilaisissa instituutioissa vaikuttavasta rasismista ja niissä toimivien ihmisten asenteista ei ole Suomessa kovin paljoa asennetutkimuksiksi luokiteltavia tutkimuksia, muut maahanmuuttajien ja vähemmistöjen parissa tehdyt tutkimukset tuovat usein näkyviin myös eriammattiryhmien ja viranomaisten asenteita (esim. poliisien asenteista ks. Määttänen 2003; Hautaniemi 2004; suomalaisten poliitikkojen asenteista Lepola 2000).

lija, joka edistää levynsä myyntiä muita kansoja tai vähemmistöjä halventavalla huumorilla? Voimmeko nimetä rasistiksi rotuoppeja tutkijana levittävän henkilön, joka ei työssään huomioi lainkaan sellaista tutkimusta, joka asettaa kyseenalaiseksi rotuopit ja tutkijan omat näkemykset? Vai tekeekö tutkijasta rasis-
tin vasta se, että hän tutkimustuloksiinsa vedoten esittää poliit-
tisia toimenpide-ehdotuksia? Mikä vastuu taas on lehdellä, joka
julkaisee tällaisen tutkijan näkemykset problematisoimatta ja
kyseenalaistamatta niitä? Voidaanko rasismista syyttää työnan-
tajaa, joka sanoo jättävänsä palkkaamatta ”ulkomalaisen nä-
köisen” vain siksi, että työntekijän asiakaskunta tai työtoverit
saattavat olla rasisteja? Vaikka esimerkkien politiikko, laulaja,
tutkija, julkaisija ja työnantaja todennäköisesti kieltäisivät aja-
tustensa ja tekojensa rasistisuuden, tällaiset teot ja niiden mah-
dolliset seuraukset voidaan tulkita rasismiksi.

Vaikka rasismiksi määriteltävissä oleva toiminta ei aina ole-
kaan tietoista eikä tarkoituksellista, olisi naiivia olettaa, että
rasismista olisi tullut niin vahvasti maailmaa jakava ja kulttuu-
reja muokkaava ilmiö, elleivät jotkut olisi hyötynet tai toivo-
neet hyötävänsä siitä. Rasismi onkin määritelty myös hyväksi-
käytön järjestelmäksi, jonka avulla säilytetään tai hankitaan etu-
oikeuksia ja pidetään yllä epätasa-arvoa tuottavia valtasuhteita
(esim. Tatum 1999). Kolonialismi, juutalaisten kohtelu Euroo-
passa toisen maailmansoden aikana ja Etelä-Afrikan väestö-
ryhmien välillä vallitsevat tuloerot riittänevät todisteeksi siitä,
että rasismia on käytetty oikeuttamaan taloudellista ja muuta
riistoa. On vain arvailtava, mitkä ovat avoimen muukalaisviha-
mielisyyden tai rasistisen huumorin avulla ratsastavan taiteili-
jan tai poliitikon motiivit.

Yksilöiden ja instituutioiden toimintaa on usein vaikea luon-
nehtia rasistiseksi silloinkin, kun rasismi näyttäisi vaikuttavan
toiminnassa ja kun toiminnan seuraukset selvästi uusintavat
epätasa-arvoisuutta. Näin on esimerkiksi silloin, kun ihmisten

toimintaa ohjaavat oletukset siitä, että joku henkilö kuuluu johonkin (toiseen) ryhmään ja että hän on siksi erilainen ja tietynlainen. Sen sijaan, että ihmiset pysähtyisivät kohtaamaan tuon toisen ja kyseenalaistaisivat oletetut erot, he saattavat kartella esimerkiksi kielivaikeuksien tai kulttuurierojen pelossa ihmisiä niin, että kohtelevat heitä samalla huonommin kuin muita tai eivät hoida heidän asioitaan yhtä hyvin kuin muiden. Ulkomaalaisen näköinen ei välttämättä ole ulkomaalainen, eikä ulkomaalainen nimi välttämättä ole sen vaikeampi kirjoittaa ja oppia kuin suomalainenkaan nimi.

Maahanmuuttajien työelämään sijoittumista voivat vaikeuttaa monet asiat, kuten puutteellinen suomen kielen taito tai koulutus, joka ei vastaa suomalaista vaatimustasoa. Jos kuitenkin on osoitettavissa, että ihmisistä, joilla on samantasoinen kielitaito, koulutus ja muut taidot, jokin erityinen ryhmä sijoittuu muita huonommin työelämään, on huomioitava myös rasismi mahdollisena selittäjänä. Ruotsissa tehty tutkimus (Rooth 2001) osoitti, että ”ruotsalaisen näköisten” ulkomailta adoptoitujen työttömyysluvat vastasivat muiden ruotsalaisten työttömyyslukuja, kun taas ”ei-ruotsalaisten näköisten” adoptoitujen työttömyys oli huomattavasti todennäköisempää. Kun monet erilaiset työelämän valmiuksien saavuttamiseen ja työmarkkinoille sijoittumiseen mahdollisesti vaikuttavat muuttajat (esimerkiksi adoptiohistoria, adoptoidun perhetausta ja koulumenestys Ruotsissa) oli huomioitu, todennäköisimmäksi selittäjäksi jäi työmarkkinoilla vallitseva ihonväriin perustuva syrjintä.

Suomalaisen kulttuurin yhdeksi tunnusmerkiksi on mielletty ihmisten tasa-arvoinen kohtelu. Se edellyttää erilaisten palvelujen ja palvelujärjestelmien muokkaamista ihmisten tarpeisiin sopiviksi. Ihmisiä ei tulisi jättää palvelematta siksi, että he ovat ”hankalampia asiakkaita” tai teettävät enemmän työtä. Kansojen, kulttuurien ja yksilöiden välillä on eroja, ja toisinaan myös

tasa-arvoisuuteen pyrkiminen edellyttää erojen huomioimista toiminnassa. Kaikkien kohtelu samalla tavoin voi sekin lisätä tai uusintaa rasismiksi määriteltävää eriarvoisuutta. Tästä syystä esimerkiksi Isossa-Britanniassa *equal opportunities* -politiikan avulla on suosittu vähemmistöjä muun muassa henkilöstön rekrytoinnissa julkisen palvelun työtehtäviin. Rasismin voi ajatella poikkeavan muusta erojen huomioimisesta siinä, että rasismissa joidenkin (oletettu) erilaisuus kääntyy – tai käännetään – heitä vastaan.

Suomessa voidaan kysyä, millaisia ”suomalaisuuden vaatimuksia” työelämään pyrkiville esitetään, ja ovatko nämä vaatimukset aina kaikille samanlaiset (esim. Forsander 2002; Paananen 1999). Romaneja ja heidän asemaansa Suomessa tutkinut Anna Maria Viljanen (2003) kuvaa, miten romanien asema on Suomessakin ollut alistettu. Hän toteaa, että kaksi sataa vuotta sitten romaneita ei ”syrjitty etnisenä ryhmänä vaan elämäntapansa takia” (emt., 75). Viljanen jatkaa kysymällä, että onko sillä eroa ”sorretaanko ja vainotaanko ihmisryhmää etnisyyden vai sen elämäntavan takia” (emt., 74). Työn vieroksunta on yksi romaneihin jo pitkään liitetty mielikuva (vrt. Alastalo 2005, 209), jota on selitetty romanikulttuurin avulla. Selityksiä romanien työelämästä syrjäytymiseen tulisi kuitenkin hakea myös romanien asemasta johtuneesta periytyneestä huono-osaisuudesta, koulukiusaamisesta ja epätasa-arvoisen kohtelun takia keskeytyneistä opinnoista (esim. Markkanen 2003, 34–44). Suomessa asuvien romanien – tai saamelaisten tai venäläisten tai juutalaisten – erityisyys suomalaisessa yhteiskunnassa ei ole kiteytettävissä pelkästään sellaisiin eroihin, joista puhutaan mitä hyvänsä etnistä ryhmää luonnehdittaessa (esim. kieli, asuinpaikka tai muut kulttuuriset erityispiirteet). On määrittelykysymys, voimmeko kutsua rasismiksi esimerkiksi heitä koskevia halventavia puhe- ja esitystapoja tai sitä, miten heitä on Suomessa muuten kohdeltu. Rasismin olemassaoloa ei tulisi

kuitenkaan ohittaa silloin, kun puhutaan näiden ryhmien historiasta ja asemasta Suomessa.¹⁷

Rasismien tunnistamiseen ei siis riitä vain ihmisten tarkoituksien arviointi eikä myöskään rasististen puhe- ja esitystapojen tunnistaminen. On myös selvitetävä, millaisia seurauksia erottelettu tuottavat ja mitkä asiat mahdollisesti yhdistävät ihmisiä, jotka ovat alistettuja ja huono-osaisia. Jos ihonväri tai kuuluminen johonkin ryhmään on merkittävä yhteinen nimittäjä tarkasteltaessa eroja eri ryhmien hyvinvoinnissa ja yhteiskunnallisessa asemassa, on perusteltua huomioida myös rasismien mahdollisuus.

Yhteiskunnan rakenteissa vaikuttavasta rasismista on Suomessa toistaiseksi hyvin vähän tutkimustietoa. Se ei silti anna aiheutta tuudittautua ajatukseen, ettei Suomessa ole rasismia. Institutionaalisen rasismien osoittaminen on vaikeaa. Se edellyttäisi esimerkiksi sellaisia tilastotutkimuksia, joiden toteuttaminen Suomessa ei välttämättä edes onnistu, koska vallitsevat käytännöt ja lainsäädäntö estävät etnisyyksien tai ”rodun” mukaan tehdyt luokittelut. En silti halua puoltaa tällaisia tilastointeja niihin sisältyvien monenlaisten ongelmien vuoksi (esim. Kerzer & Arel 2002; Rastas 2005). Institutionaalista, yhteiskunnan rakenteisiin juurtunutta rasismia voidaan tutkia monin eri tavoin ja tutkimusten kohdejoukkojakin voidaan yrittää rakentaa muutenkin kuin ennalta annettujen ”rotu”- tai etnisyysskategorioiden varaan.

Rasismien mahdollisuutta ei pitäisi kieltää etenkin silloin, kun yksilöt tai ryhmät itse nimeävät kokemuksensa rasismiksi.

17. Romaneista ks. esim. Grönfors 1999; Markkanen 2003; Viljanen 2003; Virolainen 1996; myös Vehmas 1961, 79–81. Saamelaisten osalta Isaksson 1996 ja 2002; Helander & Kailo 1999; Tuulentie 2001; myös Asp 1965, 216–218. Ihmisoikeusliiton julkaisemassa raportissa *Rasismi ja etninen syrjintä Suomessa 2004* (Shakir & Tapanainen 2005) tarkastellaan myös romanien ja saamelaisten asemaa Suomessa (emt. 80–105). Suomessa asuvien venäläisten historiasta ja asemasta esim. Karemaa 1998 ja Raittila 2004.

Jonkin asian kokeminen rasismiksi ei kuitenkaan aina tarkoita, että kyseisen hetken tapahtumat olisivat määriteltävissä rasismiksi. Esimerkiksi ulkomaalainen opiskelija kertoi pitäneensä rasisteina tamperelaisia bussikuskeja, jotka eivät ottaneet häntä kyytiin. Näkemys bussikuskeista muuttui, kun opiskelija kuuli, että vain tiettyjen bussien kuului pysähtyä sillä pysäkillä, jonka luona hän aamuisin turhaan odotti. Jotain tapaus kuitenkin kertoo rasismista, sillä tuskinpa moni suomalaisopiskelija olisi samassa tilanteessa oletanut, että kuljettajan käyttäytyminen johtuu pysäkillä odottavan ihonväristä.

Rasismi ja toisen(lainen) tieto

Esimerkkitapauksen opiskelijan oletus suomalaisten (bussikuskienkin) rasistisuudesta ei ollut syntynyt tyhjästä vaan aiemmista omakohtaisista kokemuksista sekä mahdollisesti muiden ulkomaalaisten ja maahanmuuttajien kertomuksista suomalaisten asenteista ja käyttäytymisestä. Valtaväestöön kuuluva suomalainen voisi myös vahingossa odottaa bussia väärällä pysäkillä ja sitten arvostella kuljettajaa, joka ei ota kyytiin, mutta hän ei varmaankaan yhdistäisi tapausta rasismiin. Vastaavasti hän voisi tulkita kaupassa perässään kulkevan myyjän käyttäytymisen eri tavoin, esimerkiksi palvelualltiudeksi, kuin romani, joka on tottunut siihen, että häntä kohdellaan kauppoissa potentiaalisenä myymälävarkana. Yksilöiden ja ryhmien tieto rasismista perustuu paljolti aiempiin kokemuksiin. Vaikka nuo kokemukset voivat joskus tuottaa vääriäkin tulkintoja muiden käyttäytymisestä, ne ovat sellaista paikantunutta tietoa, johon valtaväestöllä ei ole samanlaista omakohtaista pääsyä.

Tarkasteltaessa rodullistettuja yhteiskunnallisia suhteita ”valkoinen” ja ”ei-valkoinen” eivät ole symmetrisiä tai samanarvoisia kategorioita. Suhteita pohdittaessa on huomioitava kategorioiden asemaa ja mahdollisuuksia määrittävät valtasuhteet. Erilai-

set ryhmät ovat kamppailleet tullakseen kategorisoiduksi nimenomaan ”valkoiseksi”, jotta ne voisivat näin parantaa alistettua asemaansa. Usein kuulee sanottavan, että myös ”valkoiset” voivat joutua kokemaan rasismia ”ei-valkoisten” taholta. Tämä pitää varmasti paikkansa. Samalla on kuitenkin kysyttävä, missä määrin ja millaisissa kohtaamisissa rasismia esiintyy ja mitkä ovat eri ryhmien mahdollisuudet vastustaa ja torjua niihin kohdistuvaa rasismia. Kaikkiällä missä ”valkoisuus” ja ”ei-valkoisuus” saavat erilaisia merkityksiä, myös ”valkoiseksi” luokitellun kokema rasismi on ainakin osin erilaista kuin ”ei-valkoisten” kokema, myös seurauksiltaan. ”Valkoisen” suomalaisen kokema rasismi Etelä-Afrikassa (tai Suomessa) ja ”ei-valkoisen” eteläafrikkalaisen kokema rasismi Suomessa ei tästä syystä ole kovin hedelemällinen vertailuasetelma.

Piilokamera myymälässä todennäköisesti varmentaisi sen, minkä kaikki romanit tietävät: monet myyjät epäilevät heitä myymälävarkauksi ja kohtelevat heitä siksi toisin kuin muita asiakkaita. Ravintoloiden työntekijöitä on Suomessa tuomittu oikeudessa rasistisesta syrjinnästä vasta, kun ihmiset ovat pystyneet osoittamaan, että heitä on kohdeltu eri tavoin kuin muita. Tieto monissa ravintoloissa esiintyvistä rasismista ei ole ollut ”yleistä tietoa” ennen kuin julkisuudessa on kerrottu tuomioistuinten langettamista tuomioista. Syrjintä ravintoloissa sekä työ- ja asuntomarkkinoilla on tuttua monille maahanmuuttajille ja etnisiin vähemmistöihin kuuluville, vaikkei sitä olisi todistettu tutkimuksissa tai tuomioistuimissa. Jo kaupunki tilana on erilainen niille, jotka tietävät joutuvansa karttamaan oman turvallisuutensa vuoksi tiettyjä paikkoja etenkin iltaisin ja öisin (esim. Sabour 2003; Hautaniemi 2001).

Rasismi vaikuttaa yhteiskunnan rakenteissa paitsi tuottamalla epätasa-arvoa ja muovaamalla näin yhteiskunnallisia suhteita, myös rakentamalla eri ihmisryhmille erilaista tietoa todellisuudesta. Kokemukseen perustuva tieto rasismista on vain joi-

denkin ihmisten keskenään jakamaa. Tämän tiedon ja kokemusten jakaminen muodostaa ryhmiä. Suomessakin eri maahanmuuttajaryhmien ja etnisten vähemmistöjen kohtelu – ja täten myös näiden rasismien kokemukset – vaihtelevat (Jasinskaja-Lahti & Liebkind & Vesala 2002, 134–137). Lisäksi esimerkiksi sukupuoli, luokka, seksuaalinen suuntautuminen, ikä ja monet muutkin tekijät ovat mukana määrittämässä rasismien muokkaamia jaotteluja. Kyse on siitä, miten yksilöt asemituvat noiden eri tekijöiden yhdessä muovaaviin (valta)suhteisiin ja näin ollen myös siitä, minkälaisiksi heidän kokemuksensa rasismista muodostuvat (esim. Vuorela 1999; Anthias 2002). Esimerkiksi naisten ja miesten tai lasten ja aikuisten rasismien kokemuksissa on eroja, samoin näiden ryhmien mahdollisuuksissa torjua heihin kohdistuvaa rasismia.

Solidaarisuus alistettujen ryhmien kesken ei synny itsestään. Yksi rasismien vastustamista hankaloittava myytti on käsitys siitä, että rodullistetuissa hierarkioissa alistetussa asemassa olevat eivät itse ajattele tai toimi rasistisesti (Warren & Twine 2002, 550). Kykenemättömyyttä tai haluttomuutta kyseenalaistaa rasismia on kuitenkin myös rasismia kokeneiden joukossa. Alistetutkin voivat olla alistajia (ks. Vuorela 1999, 27–28) ja osaltaan vahvistaa rasismien tuottamia valta-asetelmia. Silti rasismien kokemukset, jaettu tietoisuus niistä ja omasta asemasta suhteessa muihin voivat tuottaa erilaisia rajoja ylittäviä kuulumi- sen tunteita ja ryhmäytymisiä (esim. Keskiälo 2003, 136–138; Rastas 2004a, 50–53).

Kyseenalaistaessaan ja vastustaessaan alistavia ryhmiä alistetut voivat siis alkaa muodostaa omia ryhmiään, jotka alkavat tuottaa omaa erityistä kulttuuriaan (esim. Smith 1998). Esimerkiksi rap- ja hip hop -kulttuurin on usein esitetty syntyneen näin. Tällainen kulttuuri ei näyttäyty siihen identifioituvalla kielteisellä, huonompaan asemaan alistumisena vaan jonakin erityisenä, etuoikeutettuna paikkana ja toisenlaisen toiminnan

mahdollistajana ihmisille, joilla on erityistä tietoutta. Se mahdollistaa alistajien kritisoinnista ja esimerkiksi huumorin valtaapitävien määrittelytavoista, tietämättömydestä ja ymmärtämättömydestä, jopa omasta alistetusta asemasta (esim. suomalaisten romanien tapauksessa ks. Kopsa-Schön 1996, 102–103). Kun jotkut suomalaisetkin suljetaan tietynlaisen suomalaisuuden ulkopuolelle, he voivat alkaa etsiä ja tavoitella erilaista, ”valkoisesta suomalaisuudesta” (ks. Rastas 2004b) poikkeavaa suomalaisuutta. Tästä näkökulmasta rasismien, joka yleensä mielletään monikulttuuristumisen seuraukseksi, voikin ajatella myös tuotavan monikulttuurisuutta. Näin syntyneet kulttuurit eivät välttämättä noudattele etnisiä ryhmärajoja, vaan ne perustuvat lähinnä ”etnisestä suomalaisuudesta” poissuljetuksi tulemisen kokemuksiin ja jonkinasteiseen poissuljettujen keskinäiseen solidaarisuuden tunteeseen (vrt. Smith 1998, 183).

Rasismi tuottaa siis identiteettejä, jotka eivät ole perinteisessä mielessä etnisiä identiteettejä eivätkä myöskään vain alistettujen leimattuja identiteettejä. Ne voivat olla myös identiteettejä, jotka ”eivät asetu alistetuksi etuoikeutettuihin kategorioihin nähden” (Juhila 2004, 30–31). Tällaisten ryhmien ja kulttuurien, kollektiivisten rodullistettujen identiteettien, syntyminen on esitetty eräänlaiseksi rasismien uhrien äänen kuulumisen ja rasismien vastustamisen ennakkoehdoksi (Young 2000, 166–167). Ne tarjoavat kollektiiveja, joiden avulla yksilöiden on helpompaa selviytyä rasismien kokemuksistaan (esim. Tatum 1999; Kibour 2001). Niiden avulla on myös helpompaa kertoa rasismista, tuoda julki alistetuissa asemassa olevien paikantunutta tietoa (ks. Harding 1996), johon rodullistettujen hierarkioiden ylätasolla olevilla ei ole samanlaista pääsyä.¹⁸ Tästä näkökul-

18. ”Värisokeus”, jolla on alun perin tarkoitettu ei-rasistista suhtautumista, ihmisten kohtelua samalla tavoin heidän ihonväriinsä katsomatta, on antirasistisessa keskustelussa saanut uuden merkityksen: värisokea on henkilö, joka ei tiedosta eikä tunnista rasismia (esim. O’Brien 2000).

masta kollektiivisten rodullistettujen identiteettien syntymisen voi ajatella olevan toivottavaa monikulttuuristumista.

On kuitenkin kysyttävä, kuinka toivottavaa epätasa-arvon – ja samalla usein myös rodullistettujen suhteiden uusintamisen ja tuottamisen – perustalle rakentuva monikulttuurisuus voi olla. Onko yleensäkin mahdollista luoda sellaista rasismien vastustamiseen tarvittavaa yhteisöllisyyttä ja kulttuuria, joka ei samalla sulkisi muita ulkopuolelleen (vrt. hooks 1994, 216)? Yksi monissa tutkimuksissa (esim. Myers & Williamson 2001; Bianchi ym. 2002) todettu rasismien kokemuksista syntyneiden identiteettien ulottuvuus on epäluulo ”valkoisia” kohtaan. Se voi aiheuttaa toimintatapoja, joissa ajattelun ja toiminnan lähtökohdaksi otetaan ihmisiä yhdistävien asioiden sijaan ihmisiä erottavat asiat, jotka helposti alkavat näyttäytyä ikään kuin luonnollisina eroina. Erojen korostaminen on usein myös seurausta yrityksistä saada oma näkökulma esiin. Alistettujen asemasta paljon kirjoittaneen Gayatri Chakravorty Spivakin kehittämä käsite strateginen essentialismi kuvaa sitä, miten vaikeaa essentialismin karttaminen on poliittisissa diskursseissa, joissa on aina myös identiteettejä rakentava ja samalla eroja vahvistava ulottuvuutensa (Bonnet 2000, 136–137).

Yhteisistä rasismien kokemuksista rakentuva kulttuuri haastaa ja kyseenalaistaa rasismien rakentamaa tietoa ja toimintaa, mutta samanaikaisesti se saattaa johtaa sellaiseen kulttuuriseen eristäytymiseen, jonka seuraukset ovat kielteisiä erityisesti eristäytyvälle vähemmistölle (Sabour 2003, 90–93). Omaa erityisyyttään vaaliessaan vähemmistö voi myös turvautua sellaisiin strategioihin, jotka uusintavat ja tuottavat essentialistisia – monien määritelmien mukaan rassistisia – näkemyksiä eri ryhmittä ja niiden välisistä eroista (Bonnet 2000; Dyson 1994; Gilroy 2001). On ymmärrettävää, että ”suomalainen” merkityksessä ”valkoinen suomalainen” on joidenkin puheessa kielteinen, jopa tarkoituksellisen halventava, ilmaus (Keskisalo 2003, 136; Sa-

bour 2003, 106; Rastas 2004a, 50). Kuinka toivottavaa tällaisen kulttuurin vahvistuminen on rasismien vastustamisen näkökulmasta? Antirasismia tutkineen Alistair Bonnetin mukaan antiessentialismien eli kaikenlaisten olemuksellistavien, luonnollistavien ja ehdottomien kategorioiden kyseenalaistamisen tulisi olla rasismien vastustamisen vahvin diskurssi (Bonnet 2000, 137).

Rasismista antirasismeihin

Kuinka todennäköistä rasismien tuottamille erotteluille rakentuvan monikulttuurisuuden vahvistuminen Suomessa on? Väitän, että vastaus riippuu siitä, kuinka valmiita olemme oppimaan ja ymmärtämään rasismien kokemuksista syntyneitä kulttuureita, siitä millaiseksi ongelmaksi rasismien miellämme sekä ennen kaikkea siitä, ketkä meistä osallistuvat rasismien vastustamiseen. Identiteetit ovat olemassa vain konteksteissaan (Ant-hias 2002, 285): rasismien luomat identiteetit rasismien luomissa valta- ja alistussuhteissa. Näiden suhteiden purkamiseen tarvitaan myös irtautumista omista etuoikeutetuista asemista sekä solidaarisuutta ja erilaiset rajat ylittäviä yhteisiä kamppailuja (emt., 286; hooks 1992, 346; Ware 2002, 113). Tämä tarkoittaa esimerkiksi vanhojen tai vallitsevien suomalaisuutta koskevien käsitysten uudelleenarviointia ja muuttamista. Se voi tarkoittaa myös esimerkiksi vaatimuksia muuttaa maahanmuuttopolitiikkaa tai lisäinvestointeja maahanmuuttajien kotouttamistoi-miin. Rasismien vastustaminen edellyttää kuitenkin ennen kaikkea valmiuksia tunnistaa rasismien monet muodot.

Rasismien käsitteeseen liitetyt monet merkitykset ja sille annetut lukuisat määritelmät ovat johtaneet siihen, ettei rasismille ole yhtä, yleisesti hyväksyttyä ja tunnustettua määritelmää (Reisigl & Wodak 2001, 5). On todettu myös, ettei rasismista voi esittää abstrakteja, erilaisista konteksteista irrallaan olevia määritelmiä (esim. Hervik 2004, 152). Rasismien syiden, erilais-

ten ilmenemismuotojen ja seurausten selittäminen ja samalla rasismin määrittelemisen vaikeutuu entisestään, jos siirrämme tarkastelun paikalliselta tasolta rasismin globaaleihin ulottuvuuksiin. Rasismia on kuitenkin olemassa. Yksilötasolla tarkasteltuna sen merkitys monen ihmisen elämään on huomattava. Se tuottaa epätasa-arvoa ja sosiaalisia ongelmia. Rasismi muo-
vaa yhteiskunnallisia suhteita sekä yhteiskunnan rakenteita ja on monin tavoin osa kulttuuriamme. Se myös tuottaa kulttu-
reja, jotka rakentuvat yhteisille rasismin kokemuksille ja sen myötä lisäävät yhteiskunnan sisäisiä kulttuurieroja.

Asioita on voitava nimetä rasismiksi, jotta niitä voitaisiin tutkia ja jotta niistä voitaisiin puhua. Miten se on mahdollista, jos tavat määritellä rasismia vaihtelevat niin, että mikä hyvänsä syrjintä, kommentti tai ikävä teko on nimettävissä rasismiksi – tai vastaavasti sen yhteys rasismiin voidaan kiistää? Yksi mahdollisuus on käyttää rasismia laajana yläkäsitteenä, joka tarvittaessa määritellään tapauskohtaisesti, esimerkiksi tutkimuskysymyksiä kontekstoitaessa tai pyrittäessä ratkaisemaan jotain ongelmaa, jolla arvellaan olevan yhteys rasismiin. Rasismiksi voidaan näin lähtökohtaisesti luonnehtia, kuten edellä olen tehnyt, sellaisia valta- ja alistussuhteita tuottavia ajattelu-, puhe- ja toimintatapoja, joissa jonkun yksilön tai ryhmän (oletettu tai väitetty) ominaisuus, olipa se biologinen tai kulttuurinen, esitetään olemukselliseksi ja muuttumattomaksi (Werbner 1997). Keskustelu siitä, pitäisikö jokin asia nimetä rasismiksi, voi tuottaa tutkimuksen tai arjen ongelman ratkaisemisen kannalta tärkeää tietoa ja osoittaa asioiden välisiä yhteyksiä. Toisinaan on perusteltua nimetä asioita muulla tavoin.

Rasismi on niin moniulotteinen ilmiö, että kovin kapeat ja rajatut näkökulmat eivät riitä sen syiden, ilmenemismuotojen ja seurausten selittämiseen (Reisigl & Wodak 2001, 18). Ilmiön ymmärtäminen edellyttää paitsi erilaisia kysymyksenasetteluja, siis eri tieteiden näkökulmia ja käsitteitä, myös erilaisten koki-

joiden ja toimijoiden erilaista tietoa. Koska yhteen tutkimukseen – tai jonkin arjen ongelman ratkaisuyritykseen – ei voi sisällyttää lukuisia erilaisia näkökulmia, kysymykset ja näkökulmat on valittava ja perusteltava. Jos rasismi mielletään yhteiskunnalliseksi ongelmaksi ennen kaikkea siksi, että se tuottaa epätasa-arvoa, yksi kriteeri arvioida erilaisten lähestymistapojen tai näkökulmien käyttökelpoisuutta on kysyä, minkälaisia välineitä ne tarjoavat rasismiin vastustamiseen.¹⁹ Jos rasismeja on monenlaisia, tarvitaan myös monenlaisia erilaiset epätasa-arvoisuudet huomioivia ja erilaisia strategioita hyödyntäviä antirasismeja.

Kirjallisuus

- AHMED, SARA (2000) *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*. London, New York: Routledge.
- AHMED, SARA (2003) Pelon politiikka. Suom. LAURA HUTTUNEN. Teoksessa MIKKO LEHTONEN & OLLI LÖYTTY (toim.) *Erilaisuus*. Tampere: Vastapaino.
- ALASTALO, MARJA (2005) *Metodisuhdanteiden mahti. Lomaketutkimus suomalaisessa sosiologiassa 1947–2000*. Tampere: Vastapaino.
- ALASUUTARI, PERTTI (1993) *Laadullinen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.
- ANTHIAS, FLOYA (2002) Beyond feminism and multiculturalism: Locating difference and the politics of location. *Women's Studies International Forum* 25:3, 275–286.
- ANTHIAS, FLOYA & LLOYD, CATHIE (toim.) (2002) *Rethinking Anti-racisms. From Theory to Practice*. London & New York: Routledge.
- ASP, ERKKI (1965) *Lappalaiset ja lappalaisuus*. Turun yliopiston julkaisuja Sarja C, osa 2. Turku: Turun yliopisto.
- BARKER, MARTIN (1981) *The New Racism*. London: Junction Books.
- BASHI, VILNA (1998) Racial categories matter because racial hierarchies matter: A commentary. *Ethnic and Racial Studies* 21:5, 959–968.

19. Antirasismista ks. esim. Anthias & Lloyd 2002; Bonnet 2000; Gilroy 2002; Lentin 2004.

- BHAVNANI, KUM-KUM (2001) *Feminism and 'Race'*. Oxford: Oxford University Press.
- BIANCHI, F.T., ZEA, M.C., BELGRAVE, F.Z. & ECHEVERRY, J.J. (2002) Racial identity and self-esteem among black Brazilian men: Race matters in Brazil too! *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 8:2, 157–169.
- BLACKWELL, LOUISA (2003) Gender and ethnicity at work: Occupational segregation and disadvantage in the 1991 British census. *Sociology* 37:4, 713–731.
- BONNET, ALISTAIR (1997) Constructions of whiteness in European and American anti-racism. Teoksessa PNINA WERNER & TARIQ MODOOD (toim.) *Debating Cultural Hybridity. Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. London, New Jersey: Zed Books.
- BONNET, ALISTAIR (1998) Who was white? The disappearance of non-European white identities and the formation of European racial whiteness. *Ethnic and Racial Studies* 21:6, 1029–1055.
- BONNET, ALISTAIR (2000) *Anti-racism*. London, New York: Sage.
- BOVENKERK, FRANK & MILES, ROBERT & VERBUNT, GILLES (1991) Comparative studies of migration and exclusion on the grounds of "race" and ethnic background in Western Europe: A critical appraisal. *International Migration Review* 25:2, 375–391.
- BRITTON, NADIA JOANNE (1999) Racialized identity and the term 'black'. Teoksessa SASHA ROSENEIL & JULIE SEYMOUR (toim.) *Practising Identities. Power and Resistance. Explorations in Sociology*. British Sociological Association conference volume series: 56. London: Macmillan.
- BÜCHI, ROLF (1996) Uudesta rasismista sekä demokratian tuhoamisesta Ranskassa ja Euroopassa. Teoksessa JOUKO JOKISALO (toim.) *Rasismi tieteesä ja politiikassa – aate- ja oppihistoriallisia esseitä*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 1/1996. Helsinki: Edita.
- BULMER, MARTIN (1986) Race and ethnicity. Teoksessa ROBERT G. BURGESS (toim.) *Key Variables in Social Investigation*. London: Routledge & Kegan Paul.
- COHEN, PHIL (2002) Psychoanalysis and racism: Reading the other scene. Teoksessa DAVID THEO GOLDBERG & JOHN SOLOMOS (toim.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- COLLINS, PATRICIA HILL (1991) *Black Feminist Thought. Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. New York, London: Routledge.

- COWLISHAW, GILLIAN K. (2000) Censoring race in 'post-colonial' anthropology. *Critique of Anthropology* 20:2, 101–123.
- CRAVINS, GEORGES G. (1997) 'Race' as a scientific and organizational construct: a critique. *GeoJournal* 41:3, 233–243.
- DIKÖTTER, FRANK (2002) Race in China. Teoksessa DAVID THEO GOLDBERG & JOHN SOLOMOS (toim.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- DOMANDER, MINNA (1993) *Siirtolaisuus- ja pakolaistutkimus Suomessa 1980–1993*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- DURRHEIM, KEVIN & DIXON, JOHN (2000) Theories of culture in racist discourse. *Race and Society* 3:2, 93–109.
- DYER, RICHARD (1997) *White*. London: Routledge.
- DYSON, MICHAEL ERIC (1994) Essentialism and the complexities of racial identity. Teoksessa DAVID THEO GOLDBERG (toim.) *Multiculturalism: A Critical Reader*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- ESSED, PHILOMENA (1990) *Everyday Racism: Reports from Women of Two Cultures*. Alameda: Hunter House.
- ESSED, PHILOMENA & GOLDBERG, THEO (toim.) (2002) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell.
- ESSED, PHILOMENA (2002) Everyday racism: A new approach to the study of racism. Teoksessa PHILOMENA ESSED & THEO GOLDBERG (toim.) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell.
- EUMC – European Monitoring Centre of Racism and Xenophobia (2003) *Migrants, Minorities and Employment: Exclusion, Discrimination and Anti-discrimination in 15 Member States of the European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EUMC – European Monitoring Centre of Racism and Xenophobia (2005) *Racist Violence in 15 EU Member States. A Comparative Overview of Findings from the RAXEN National Focal Points Reports 2001–2004*. http://www.eumc.eu.int/eumc/index.php?fuseaction=content.dsp_cat_content&catid=3fb38ad3e22bb&contentid=425d16baae210 (haettu 22.4.2005)
- FANON, FRANZ (1986) *Black Skin, White Masks*. London: Pluto Press.
- FORSANDER, ANNIKA (2002) *Luottamuksen ehdot: Maahanmuuttajat 1990-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla*. Väestöliitto: Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 39/2002.
- FRANKENBERG, RUTH (1993) *White Women, Race Matters. The Social Construction of Whiteness*. London: Routledge.

- GILROY, PAUL (1992) Cultural studies and ethnic absolutism. Teoksessa LAWRENCE GROSSBERG & CARY NELSON & PAULA I. TREICHLER (toim.) *Cultural Studies*. New York, London: Routledge.
- GILROY, PAUL (2001) *Against Race. Imagining Political Culture Beyond the Color Line*. Cambridge: Harvard University Press.
- GILROY, PAUL (2002) The end of antiracism. Teoksessa PHILOMENA ESSED & THEO GOLDBERG (toim.) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell. (Julkaistu alunperin teoksessa J. DONALD & A RATTANSI (toim.) (1992) "Race", *Culture and Difference*. London: Sage.)
- GINGRICH, ANDRE (2004) Concepts of race vanishing, movements of racism rising? Global issues and Austrian ethnography. *Ethnos* 69:2, 156–176.
- GOLDBERG, DAVID THEO & SOLOMOS, JOHN (toim.) (2002) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- GRIECO, ELISABETH M. (2002) An evaluation of bridging methods using race data from census 2000. *Population Research and Policy Review* 21, 91–107.
- GRÖNFORS, MARTTI (1999) Romanit – alistettuna marginaalissa. Teoksessa MARKKU LÖYTÖNEN & LAURA KOLBE (toim.) *Suomi. Maa, kansa, kulttuurit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- GULLESTAD, MARIANNE (2004) Blind slaves of our prejudices: Dabating 'culture' and 'race' in Norway. *Ethnos* 69:2, 177–203.
- HACKING, IAN (1999) *The Social Construction of What?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- HAGE, HASSAN (2000) *White Nation. Fantasies of White Supremacy in a Multicultural Society*. New York: Routledge.
- HALL, STUART (1980) Race, articulation, and societies structured in dominance. Teoksessa UNESCO (toim.) *Sociological Theories: Race and Colonialism*. Paris: UNESCO. (Julkaistu uudestaan teoksessa PHILOMENA ESSED & THEO GOLDBERG (toim.) (2002) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell.)
- HALL, STUART (1992) Kulttuurin ja politiikan murroksia. Suom. ja toim. JUHA KOIVISTO, MIKKO LEHTONEN, TIMO UUSITUPA & LAWRENCE GROSSBERG. Tampere: Vastapaino.
- HALL, STUART (1997) The spectacle of the 'other'. Teoksessa STUART HALL (toim.) *Representation*. Sage & Open University. (Suomennettuna nimellä *Toisen spektaakkeli*, teoksessa STUART HALL (1999) *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.)

- HALL, STUART (1999) *Identiteetti*. Suom. ja toim. MIKKO LEHTONEN & JUHA HERKMAN. Tampere: Vastapaino
- HALL, STUART (2002) Reflections on "race, articulation, and societies structured in dominance". Teoksessa PHILOMENA ESSED & THEO GOLDBERG (toim.) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell.
- HALL, STUART (2003) Monikulttuurisuus. Suom. MIKKO LEHTONEN. Teoksessa MIKKO LEHTONEN & OLLI LÖYTTY (toim.) *Erilaisuus*. Tampere: Vastapaino. (The Multicultural Question, teoksessa HESSE, BARNOR (toim.) (2000) *Un/settled Multiculturalisms: Diasporas, Entanglements, Transruptions*. London: Zed Books.)
- HALMESVIRTA, ANSSI (1990) *The British conception of the Finnish 'Race', Nation and Culture, 1760–1918*. Studia Historica 34. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- HARDING, SANDRA (1996) Standpoint epistemology (a feminist version): How social disadvantage creates epistemic advantage. Teoksessa S.P. TURNER (toim.) *Social Theory and Sociology. The Classics and Beyond*. Cambridge: Blackwell.
- HARINEN, PÄIVI (toim.) (2003) *Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- HARINEN, PÄIVI & HEIKKILÄ, SANNA & HYVÖNEN, SONJA (2001) Musta valkoisella. Joensuun skinit ja paikallinen julkinen sana. Teoksessa VESA PUURONEN (toim.) *Valkoisen vallan lähettiläät. Rasismien arki ja arjen rasismi*. Tampere: Vastapaino.
- HARRISON, FAYE V. (1995) The persistent power of "race" in the cultural and political economy of racism. *Annual Review of Anthropology* Vol 24, 47–74.
- HAUTANIEMI, PETRI (2001) Ihonväri ja syrjintä nuoren somalimiehen arjessa. Teoksessa ANNE PUURONEN & RAILI VÄLIMAA (toim.) *Nuori ruumis*. Helsinki: Gaudeamus.
- HAUTANIEMI, PETRI (2004) *Pojat! Somalipoikien kiistanalainen nuoruus Suomessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- HELANDER, ELINA & KAILO, KAARINA (toim.) (1999) *Ei alkua ei loppua – saamelaisten puheenvuoro*. Helsinki: Like.
- Henkilötietolaki 1999 / 523*. <http://www.finlex.fi/linkit/ajansd/19990523000> (haettu 22.4.2005)
- HERVIK, PETER (2004) Anthropological perspectives on the new racism in Europe. *Ethnos* 69:2, 149–155.

- HILDEN-PAAJANEN, TARJA (2005) *Pahojen poikien piiri. Joensuun skinien epäilty rikollisuus 1995–1998*. Tampere: Tampere University Press.
- HOOKS, BELL (1992) Representing whiteness in the black imagination. Teoksessa LAWRENCE GROSSBERG & CARY NELSON & PAULA I. TREICHLER (toim.) *Cultural Studies*. New York, London: Routledge.
- HOOKS, BELL (1994) *Outlaw Culture. Resisting Representations*. New York, London: Routledge.
- HORSTI, KARINA (2000) Media ohittaa toisen. Suomen mediatutkimus etnisyydestä, rasismista ja maahanmuutosta. *Tiedotustutkimus* 23:4, 79–87.
- HUTTUNEN, LAURA (2002) *Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkertoissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- IGNATIEV, NOEL & GARVEY, JOHN (1996) *Race Traitor*. New York, London: Routledge.
- IOM (2003) *Syrjinnän vastainen käsikirja*. Helsinki: International Organisation for Migration / Kansainvälinen siirtolaisuusjärjestö. <http://www.iom.fi/anti-discrimination/pdf/IOMSuomi.pdf> (haettu 22.4.2005)
- ISAKSSON, PEKKA (1996) Kun koko kyläkunta piiloutui: saamelaiset Yrjö Kajavan antropologisessa ohjelmassa. Teoksessa JOUKO JOKISALO (toim.) *Rasismi tieteessä ja politiikassa – aate- ja oppihistoriallisia esseitä. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 1/1996*. Helsinki: Edita.
- ISAKSSON, PEKKA & JOKISALO, JOUKO (1999) *Kallonmittaajia ja skinejä. Rasismin aatehistoriaa*. Helsinki: Like.
- ISAKSSON, PEKKA (2002) Kumma kuvajainen – vieraan katse ja saamelainen. Teoksessa *Vieraan katse. Kansalliset vähemmistöt ja vieraat kulttuurit suomalaisten kuvataiteilijoiden silmin 1850–1945*. Tampere: Tampereen taidemuseon julkaisuja 101.
- ISAKSSON, PEKKA (2003) Yks ain' olis ylinnä ansio. Tieteellinen rasismi juurtui huonosti Suomeen. Teoksessa RAISA SIMOLA & KAIJA HEIKKINEN (toim.) *Monenkirjava rasismi*. Joensuu: Joensuu University Press.
- JAAKKOLA, MAGDALENA (1995) *Suomalaisten kiristyvät ulkomaalaisasenteet*. Työministeriö, työpoliittinen tutkimus 101. Helsinki: Painatuskeskus.
- JAAKKOLA, MAGDALENA (1999) *Maahanmuutto ja etniset asenteet*. Työministeriö, työpoliittinen tutkimus 213. Helsinki: Edita.
- JASINSKAJA-LAHTI, INGA & LIEBKIND, KARMELA (1997) *Maahanmuuttajien sopeutuminen pääkaupunkiseudulla. Sosiaalipsykologinen näkökulma*. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1997:9.

- JASINSKAJA-LAHTI, INGA & LIEBKIND, KARMELA & VESALA, TIINA (2002) *Rasismi ja syrjintä Suomessa. Maahanmuuttajien kokemuksia*. Helsinki: Gaudeamus.
- JENKINS, RICHARD (1997) *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. London: Sage.
- JERMAN, HELENA (2004) Russians as presented in TV documentaries. *The Global Review of Ethnopolitics* 3:2, 79–88. http://www.ethnopolitics.org/archive/volume_III/issue_2/issue2.pdf (haettu 22.4.2005)
- JUHILA, KIRSI (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa ARJA JOKINEN & LAURA HUTTUNEN & ANNA KULMALA (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta – neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus.
- KAREMAA, OUTI (1998) *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä: venäläisviha Suomessa 1917–1923*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- KEMILÄINEN, AIRA (1998) *Finns in the Shadow of the "Aryans". Race Theories and Racism*. *Studia Historica* 59. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- KESKISALO, ANNE-MARI (2003) Suomalais- ja maahanmuuttajanuorten vuorovaikutusta joensuulaisen koulun arjessa. Teoksessa PÄIVI HARINEN (toim.) *Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- KERTZER, DAVID I & AREL, DOMINIQUE (2002) Censuses, identity formation, and the struggle for political power. Teoksessa DAVID I. KERTZER & DOMINIQUE AREL (toim.) *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KIBOUR, YESHASHWORK (2001) Ethiopian immigrants' racial identity attitudes and depression symptomatology: An exploratory study. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 7:1, 47–58.
- KOPSA-SCHÖN, TUULA (1996) *Kulttuuri-identiteetin jäljillä. Suomen romanien kulttuuri-identiteetistä 1980-luvun alussa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KORTELAINEEN, ANNA (2002) "Vierasta verta". Teoksessa *Vieraan katse. Kansalliset vähemmistöt ja vieraat kulttuurit suomalaisten kuvataiteilijoiden silmin 1850–1945*. Tampere: Tampereen taidemuseon julkaisuja 101.
- Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta*, N:o 493/1999.
- LEHTONEN, MIKKO (1996) *Merkitysten maailma*. Tampere: Vastapaino.

- LENTIN, ALANA (2004) *Racism and Anti-Racism in Europe*. London: Pluto Press.
- LEPOLA, OUTI (2000) *Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi: monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttoliittisessä keskustelussa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEPPÄNEN, TARU (2000) *Viulisti, musiikki ja identiteetti. Sibelius viulukilpailu suomalaisessa mediassa 1995*. Helsinki: Suomen Etnomusikologinen Seura.
- LÈVI-STRAUSS, CLAUDE (2004) *Rotu, historia ja kulttuuri*. Suom. JUSSI TRÄSKILÄ. Helsinki: Gaudeamus.
- LIEBKIND, KARMELA (toim.) (2000) *Monikulttuurinen Suomi – Etniset suhteet tutkimuksen valossa*. Helsinki: Gaudeamus.
- LOVEMAN, MARA (1999) Making "race" and nation in the United States, South Africa, and Brasil: Taking making seriously. *Review Essay. Theory and Society* 28, 903–927.
- MAC AN GHAILL, MÁIRTÍN (1999) *Contemporary Racisms and Ethnicities. Social and cultural transformations*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- MAHTANI, MINELLE (2002) Interrogating the hyphen-nation: Canadian multicultural policy and 'mixed race' identities. *Social Identities* 8:1, 67–90.
- MAKKONEN, TIMO (2000) *Rasismi Suomessa. Tutkimusraportti*. Helsinki: Ihmisoikeusliitto.
- MARK, TAMI L. & PALMER, LIISA A. & RUSSO, PATRICIA A. & VASEY, JOSEPH (2003) Examination of treatment pattern differences by race. *Mental Health Research* 5:4, 241–250.
- MARKKANEN, AIRI (2003) Romaninuorten elämää Suomessa. Teoksessa PÄIVI HARINEN (toim.) *Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- MARTIN, JOHN LEVI & YEUNG, KING-TO (2003) The use of the conceptual category of race in American sociology, 1937–99. *Sociological Forum* 18:4, 521–543.
- MATTILA, MARKKU (1999) *Kansamme parhaaksi. Rotuhygienia Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- MILES, ROBERT (1993) *Racism after 'Race Relations'*. London: Routledge.
- MILES, ROBERT (1994) *Rasismi*. Suom. ANTERO TIUSANEN & JUHA KOIVISTO. Tampere: Vastapaino.
- MIRÓN, LOUIS, F. & INDA, XAVIER JONATHAN (2000) Race as a kind of speech act. *Cultural Studies: A Research Annual* Vol. 5, 85–107.

- MODOOD, TARIQ (1997) 'Difference', cultural racism and anti-racism. Teoksessa PNINA WEBBNER & TARIQ MODOOD (toim.) *Debating Cultural Hybridity. Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. London, New Jersey: Zed Books.
- MOTSIELLO, VIVECA (2003) "Det måste vara någonting annat". *En studie om barns upplevelser av rasism i vardagen*. Rädda Barnen / Save the Children Sweden.
- MYERS, KRISTEN A & WILLIAMSON, PASSION (2001) Race talk: The perpetuation of racism through private discourse. *Race & Society* 4:1, 3–26.
- MÄNNISTÖ, ANSSI (1999) *Islam länsimaisessa hegemonisessa diskursissa. Myyttis-ideologinen ja kuva-analyttinen näkökulma sivilisaatioiden kohtamiseen*. Tampere: Rauhan ja konfliktintutkimuskeskus.
- MÄÄTTÄNEN, MERJA (2003) *Tienraivaajapoliisit. Tutkimus maahanmuuttajataustaisten ja etnisiin vähemmistöihin kuuluvien poliisien rekrytoitumisesta ja kokemuksista poliisin työssä*. Poliisiammattikorkeakoulun tutkimuksia 15. Espoo: Poliisiammattikorkeakoulu.
- NORMAN, KARIN (2004) Equality and exclusion: 'racism' in a Swedish town. *Ethnos* 69:2, 204–228.
- O'BRIEN, EILEEN (2000) Are we supposed to be colorblind or not? Competing frames used by whites against racism. *Race & Society* 3:1, 41–59.
- OMI, MICHAEL & WINANT, HOWARD (2002) Racial formation. Teoksessa PHILOMENA ESSED & THEO GOLBERG (toim.) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell. (Alunperin teoksessa MICHAEL OMI & HOWARD WINANT (1986) *Racial Formation in the United States: From the Sixties to the Nineties*. New York: Routledge.)
- OPETUSMINISTERIÖ (1997) *Valtioneuvoston periaatepäätös hallinnon toimenpiteistä suvaitsevaisuuden lisäämiseksi ja rasismien ehkäisemiseksi*. Helsinki.
- PAANANEN, SEPPO (1999) *Suomalaisuuden armoilla. Ulkomaalaisten työnhakijoiden luokittelu*. Helsinki: Tilastokeskus.
- PAASI, ANSSI (1998) Koulutus kansallisena projektina. "Me" ja "muut" suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa. Teoksessa PERTTI ALASUUTARI & PETRI RUUSKA (toim.) *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- PAKOLAI- JA SIIRTOLAIASIAIN NEUVOTTELUKUNTA (1994) *Suvaitsevaan Suomeen. Pakolais- ja siirtolaisuusasiain neuvottelukunnan (PAKSI) toimintaohjelma rasismia ja muukalaisviihamielisyyttä vastaan*, julkistettu 24.3.1994. Helsinki.

- PETERSEN, WILLIAM & PETERSEN, RENEE (1986) *Dictionary of Demography. Terms, Concepts and Institutions*. New York: Greenwood Press.
- POHJANPÄÄ, KIRSTI & PAANANEN, SEPPO & NIEMINEN, MAURI (2003) *Maahanmuuttajien elinolot. Venäläisten, virolaisten, somalialaisten ja vietnamilaisten elämää Suomessa 2002. Elinolot 2003:1*. Helsinki: Tilastokeskus.
- PUURONEN, VESA (toim.) (2001) *Valkoisen vallan lähettiläät. Rasismien arki ja arjen rasismi*. Tampere: Vastapaino.
- RAITTI, PENTTI (toim.) (2002) *Etnisyys ja rasismi journalismissa*. Suomen Journalistiliitto. Mediakriittinen julkaisusarja 6. Tampere: Tampere University Press.
- RAITTI, PENTTI (2004) *Venäläiset ja virolaiset suomalaisten Toisina. Täpaustutkimuksia ja analyysimenetelmien kehittäjä*. Tampere: Tampere University Press.
- RASTAS, ANNA (2002) Katseilla merkityt, silminnähdet erilaiset. Lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista. *Nuorisotutkimus* 20(3), 3–17.
- RASTAS, ANNA (2004a) Miksi rasismien kokemuksista on vaikea puhua? Teoksessa ARJA JOKINEN & LAURA HUTTUNEN & ANNA KULMALA (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta – neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus.
- RASTAS, ANNA (2004b) Am i still 'white'? Dealing with the colour trouble. *Balayi: Culture, Law and Colonialism*, Vol 6, 94–106.
- Rastas, Anna (2005) Racializing categorization among young people in Finland. *YOUNG - Nordic Journal of Youth Research* 13:2, 147–166.
- RATTANSI, ALI (1994) 'Western' racisms, ethnicities and identities in a 'postmodern' frame. Teoksessa ALI RATTANSI & SALLIE WESTWOOD (toim.) *Racism, Modernity and Identity. On the Western Front*. Cambridge: Polity Press.
- RAZACK, SERENE H. (1998) *Looking White People in the Eye. Gender, Race, and Culture in Courtrooms and Classrooms*. Toronto: University of Toronto Press.
- REISIGL, MARTIN & WODAK, RUTH (2001) *Discourse and Discrimination. Rhetorics of racism and antisemitism*. London: Routledge.
- REX, JOHN & MASON, DAVID (toim.) (1986) *Theories of Race and Ethnic Relations. Comparative Ethnic and Race Relations Series*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RIDLEY, CHARLES R. (1995) *Overcoming Unintentional Racism in Counselling and Therapy. A Practitioner's Guide to Intentional Intervention*. Thousand Oak, London, New Delhi: Sage.

- ROOTH, DAN-OLOF (2001) Etnisk diskriminering och "Sverige-specifik" kunskap – vad kan vi lära från studier av adopterade och andra generationens invandrare. *Ekonomisk Debatt* 29:8, 535–546.
- ROSSI, LEENA-MAIJA (2003) *Heterotehdas. Televisiomainonta sukupuolituo-
tantona*. Helsinki: Gaudeamus.
- ROTHENBERG, PAULA S. (2001) *Race, Class, and Gender in the United States. An Intergrated Study*. New York: Worth Publishers.
- ROTHMAN, BARBARA KATZ (2003) *Ei yksin geneistä. Matkaopas rodun, normaaliuden ja sikiämisen genomiikkaan*. Suom. OLLI HAAPALA. Tampere: Vastapaino.
- RUUSKA, PETRI (2002) Kuviteltu Suomi. Globalisaation, nationalismin ja suomalaisuuden punos julkisissa sanoissa 1980–90-luvuilla. *Acta Electronica Universitatis Tamperensis*; 156, Tampereen yliopisto. <http://acta.uta.fi>. (haettu 22.4.2005)
- RUUSKA, PETRI (2004a) Toisen nahoissa ja vähän sanoissakin. Teoksessa MIKKO LEHTONEN & OLLI LÖYTTY & PETRI RUUSKA: *Suomi toisin sanoen*. Tampere: Vastapaino.
- RUUSKA, PETRI (2004b) Juurien arkinen poliittisuus. Teoksessa MIKKO LEHTONEN & OLLI LÖYTTY & PETRI RUUSKA: *Suomi toisin sanoen*. Tampere: Vastapaino.
- SABOUR, M'HAMMED (2003) Toiseuden kohtaaminen. Teoksessa RAISA SIMOLA & KAIJA HEIKKINEN (toim.) *Monenkirjava rasismi*. Joensuu: Joensuu University Press.
- SARIOLA, SAKARI (1964) Rotu. Teoksessa *Yhteiskuntatieteiden käsikirja*. Toinen osa. Helsinki: Otava, 564–569.
- SEPPÄLÄ, ANTTI (2003) Syrjintä, lainsäädäntö sekä kansainväliset sopimukset ja viranomaisten toimet. Teoksessa RAISA SIMOLA & KAIJA HEIKKINEN (toim.) *Monenkirjava rasismi*. Joensuu: Joensuu University Press.
- SHAKIR, AYSY & TAPANAINEN, MAIPPI (toim.) (2005) *Rasismi ja etninen syrjintä Suomessa 2004*. Helsinki: Ihmisoikeusliitto.
- SIMOLA, RAISA & HEIKKINEN, KAIJA (toim.) (2003) *Monenkirjava rasismi*. Joensuu: Joensuu University Press.
- SISÄASIAINMINISTERIÖ (1997) Suvaitsevaisuuden lisääminen ja rasismien ehkäiseminen poliisissa. Sisäasiainministeriön ohje, annettu 30.6.1997
- SISÄASIAINMINISTERIÖ (2001) *Poliisiin tietoon tullut rasistinen rikollisuus 2001*. Sisäasiainministeriö, poliisiosaston julkaisuja 2001: 15.
- SMITH, DAVID LIONEL (1998) What is black culture? Teoksessa WAHNEEMA LUBIANO (toim.) *The House That Race Built*. New York: Vintage Books.

- SOLLORS, WERNER (2002) Ethnicity and race. Teoksessa DAVID THEO GOLDBERG & JOHN SOLOMOS (toim.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- SOLOMOS, JOHN & BACK, LES (1996) *Racism and Society*. New York: St. Martins Press.
- STRENG, JOONIA (2003) *Rasismi Suomessa 2002. Rasistiset ilmiöt, lainsäädäntö, maahanmuuttopolitiikka ja etnisten ryhmien asema*. Vuosikatsaus. Helsinki: Ihmisoikeusliitto.
- SUOMEN AKATEMIA (1999) *Rasismi ja etniset suhteet. Tutkimuksen kehittämistarpeet*. Suomen Akatemian julkaisuja 1/99. Helsinki.
- SUONINEN, EERO (1999) Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa ARJA JOKINEN & KIRSI JUHILA & EERO SUONINEN: *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino.
- SUURPÄÄ, LEENA (2002) *Erilaisuuden hierarkiat. Suomalaisia käsityksiä maahanmuuttajista, suvaitsevaisuudesta ja rasismista*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 28.
- TAKEUCHI, DAVID T. & GAGE, SUE-JE L. (2003) What to do with race? Changing notions of race in the social sciences. *Culture, Medicine and Psychiatry* 27, 435–445.
- TALIB, MIRJA-TYTTI (1999) *Toiseuden kohtaaminen koulussa. Opettajien uskomuksia maahanmuuttajaoppilaista*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Tutkimuksia 207.
- TATUM, BEVERLY DANIEL (1999) "Why Are All the Black Kids Sitting Together in the Cafeteria?" *And Other Conversations About Race*. Basic Books.
- TER WAL, JESSIKA (toim.) (2002) *Racism and Cultural Diversity in the Mass Media. An Overview of Research and Examples of Good Practice in the EU Member States, 1995–2000*. Vienna: EUMC.
- THORNTON, MICHAEL C. & WHITE-MEANS, SHELLEY I. (2000) Race versus ethnic heritage in models of family economic decisions. *Journal of Family and Economic Issues* 21:1, 65–86.
- TUULENTIE, SEIJA (2001) *Meidän vähemmistömmme. Valtaväestön retoriikat saamelaisten oikeuksista käydyissä keskusteluissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Työministeriö (1997) *Hyvien hallintokäytäntöjen toteutuminen maahanmuuttajia koskevilla asioissa*. Työhallinnon julkaisu Nro 176. Helsinki: Työministeriö.
- Työministeriö (1998) *Rasmin ja etnisen syrjinnän seuranta Suomessa. Ehdotus seurantajärjestelmäksi*. Työhallinnon julkaisu Nro 193. Helsinki: Työministeriö, maahanmuutto-osasto.

- Työministeriö (1999) *Maahanmuutto, pakolaisuus, siirtolaisuus ja etniset vähemmistöt 1990-luvulla. Tutkimukset ja tilastot*. Etnisten suhteiden neuvotelukunta. Työhallinnon julkaisu nro 238. Helsinki.
- Työministeriö (2001) *Kohti etnistä yhdenvertaisuutta ja monimuotoisuutta. Hallituksen etnisen syrjinnän ja rasismien vastainen toimintaohjelma*. Hyväksytty VN:n yleisistunnon 22.3.2001. Työhallinnon julkaisu nro 284. Helsinki. http://www.mol.fi/mol/pdf/fi/o6_tyoministerio/o6_julkaisut/o7_julkaisu/thj284.pdf (haettu 22.4.2005)
- Työministeriö (2004) *Muuttoliikkeet ja etniset vähemmistöt Suomessa*. Työhallinnon julkaisu 343.
- Ulkoasiainministeriö (2004) *Valtioneuvoston selonteko Eduskunnalle Suomen ihmisoikeuspolitiikasta*. Ulkoasiainministeriön julkaisuja 2/2004.
- UNESCO (1969) *Four Statements on the Race Question*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001229/122962eo.pdf> (haettu 22.4.2005)
- Yhteiskuntatieteiden käsikirja* (1964) Toinen osa. Helsinki: Otava.
- VAN DIJK, TEUN A. (1998) *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
- VAN DIJK, TEUN A. (2002a) Denying racism: Elite discourse and racism. Teoksessa PHILOMENA ESSED & THEO GOLDBERG (toim.) *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell.
- VAN DIJK, TEUN A. (2002 b) Discourse and racism. Teoksessa DAVID THEO GOLDBERG & JOHN SOLOMOS (toim.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- VEHMAS, RAINO (1961) *Suomen romaaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen*. Turun yliopiston julkaisuja Sarja B, osa 81. Turku: Turun yliopisto.
- VEHMAS, RAINO (1964) Rotusuhteista Suomessa. Teoksessa *Yhteiskuntatieteiden käsikirja*. Toinen osa. Helsinki: Otava, 569–571.
- VESALA, TIINA (2002) *Maahanmuuttajien kokemuksia rasistisista rikoksista Suomessa*. Helsinki: Sisäasiainministeriö, poliisiosaston julkaisusarja 13/2002.
- VILJANEN, ANNA MARIA (2003) Järki vai tunteet? Romanitutkimuksen dilemma. Teoksessa PEKKA LAAKSONEN & SEPPO KNUUTILA & ULLA PIELA (toim.) *Tutkijat kentällä*. Kalevalaseuran vuosikirja 82. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VIROLAINEN, KARI (1996) 'Mustalaiskysymys' Suomessa 1800-luvun lopulla. Teoksessa JOUKO JOKISALO (toim.) *Rasismi tieteesä ja politiikassa – aate- ja oppihistoriallisia esseitä*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 1/1996. Helsinki: Editia.

- VIRRANKOSKI, OSMO (1994) *Muukalaisuuden kohtaaminen peruskoulun päättöluokalla: Moraalikasvatus peruskoulussa ja päättöluokan oppilaiden kansalliset muukalaisuskemukset sekä ennakkoluulot sosio-kognitiivisena rakenteena*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C 107. Turku.
- VIRRANKOSKI, OSMO (2001) *Maa kallis isien: tutkimus peruskoulun päättävien oppilaiden isänmaallisuudesta, suvaitsevaisuudesta ja etnisistä ennakkoluuloista*. Turku: Kirja-Aurora.
- VUORELA, ULLA (1999) Postkoloniaali ja kolmannen maailman feminismit. Teoksessa JAANA AIRAKSINEN & TUULA RIPATTI (toim.) *Rotunaisia ja feminismejä. Nais- ja kehitystutkimuksen risteyskohtia*. Tampere: Vastapaino.
- VUORI, JAANA (2001) *Äidit, isät ja ammattilaiset. Sukupuoli, toisto ja muunnellat asiantuntijoiden kirjoituksissa*. Tampere: Tampere University Press.
- WADE, PETER (2002) *Race, Nature and Culture. An Anthropological Perspective*. London: Pluto Press.
- WARE, VRON (1992) *Beyond the Pale. White Women, Racism and History*. London, New York: Verso.
- WARE, VRON (2002) The parameters of "white critique". Teoksessa DAVID THEO GOLDBERG & JOHN SOLOMOS (toim.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- WARIS, HEIKKI (1952) *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. 2. painos. Helsinki: Otava.
- WARREN, JONATHAN W. & TWINE, FRANCE WINDDANCE (2002) Critical race studies in Latin America: Recent advances, recurrent weakness. Teoksessa DAVID THEO GOLDBERG & JOHN SOLOMOS (toim.) *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- WERBNER, PNINA (1997) Essentialising essentialism, essentialising silence: Ambivalence and multiplicity in the constructions of racism and ethnicity. Teoksessa PNINA WERBNER & TARIQ MODOOD (toim.) *Debating Cultural Hybridity. Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. London, New Jersey: Zed Books.
- WETHERELL, MARGARET & POTTER, JONATHAN (1992) *Mapping the Language of Racism. Discourse and the Legitimation of Exploitation*. New York, London: Harvester Wheatsheaf.
- WIEVIORKA, MICHEL (1995) *The Arena of Racism*. London: Sage.
- Yhdenvertaisuuslaki, laki N:o 21/2004. <http://www.finlex.fi/pdf/sk/04/vihk0005.pdf> (haettu 22.4.2005)
- YLÄNKÖ, MAARIA (1997) Afrikkalaisten integraationäkymät – pohdintoja Suomen lähtökohdista vastaanottajamaana. Teoksessa HARRY SCHUL-

MAN & VESA KANNINEN (toim.) *Sovussa vai syrjässä – Ulkomaalaisten integroituminen Helsinkiin*. Helsingin kaupungin tietokeskuksen julkaisuja 12/1997.

YOUNG, LOLA (2000) *Hybridity's discontents: Rereading science and "race"*. Teoksessa AVTAR BRAH & ANNIE COOMBES (toim.) *Hybridity and its Discontents. Politics, Science, Culture*. London & New York: Routledge.